

Helyünk a nap alatt

Hat év. Közgyűlési beszámoló

- A) **ÖNKÉNT VÁLLALT KÖTELEZETTSÉG: BESZÁMOLÁS** • A megelőzés fontossága • Költségvetés • Minőségbiztosító szerep, Bolyai-ösztöndíj • Megkezdett és befejezett programok
- B) **HAT ÉV** • Az elnök és a csapat(ok) • Helyzetfelmérés, 1996 • Következtetések a jövő Akadémiájáról • Tudománypolitikai reform: eredmények, kudarcok • A magyarországi tudományos szervezet unióképes, 1998 • Akadémia kultúrnemzeti alapon
- C) **AZ AKADÉMIA ÖNMEGHATÁROZÁSA: HÁRMAS FUNKCIÓ** • Tudományos műhely és működőképessége • Kutatók érdekképviselete • A nemzet tanácsadója • Folytonos megújulás
- D) **KUTATÓKÉNT AZ ELNÖKI SZÉKBEN**

Terv nélkül cselekedni botorság, adott helyzetben nem cselekedni mulasztás!

Hol is van Akadémiánk helye a piacgazdaságban, az új politikai-társadalmi rendben? Hol helyezkedjék el a magyarországi tudományosság a világ új szellemi áramlatai között? – tettem fel a kérdést magamnak és beszélgetőtársaimnak hat esztendővel ezelőtt, az elnökké választásom utáni napokban, hetekben. Esméket, elgondolásokat vitattunk napokon át. Mert ismétlem: terv nélkül cselekedni botorság, mint ahogy adott helyzetben nem cselekedni mulasztás. De a cselekvés előtt fel kell mérni a helyzetet, ismereteket kell szerezni. És közben gondolkodni kell, megbeszélni, konzultálni. És csak utána tenni. Mert ha a gondos tervezés elmarad, akkor gyakran a cselekvés nem azt eredményezi, amit mi célul tűztünk ki.

A világ új szellemi áramlatai

Tisztelt Közgyűlés!

Ezeket a gondolatokat vettem papírra, amikor április 30-án, az elnökség utolsó ülésén, Martonvásáron vállalkoztam arra, hogy visszate-

Terv és cselekvés

ZÁRÓBESZÉD

Vázlat

A) AZ UTOLSÓ FÉL ÉV

„A vezetőség a helyén van”. (2001. november 5.) Az utolsó napig végezzük az adminisztrációt. Beszámoló – új szokás. Összegezés és elszámolás választóink és a magunk számára. Akadémikus: magának számol el.

1. Politikai választás – Akadémiai választás. Levél 2001. április: Minden politikai erőtlő egyforma távolságra, közelségre vagyunk. A „megelőzés” fontossága.

2. Akadémiai választások rendben, megnyugtató: legközelebbi munkatársaimat jelölik. Folyamatosság: mindenki másként csinálja. Jelölőbizottság, osztályelnökök: köszönet.

3. 2003. évi költségvetés előkészítése: alapszámok (16%) kutatói bérek (15%), professzori (280 000.-) és akadémiai, doktori minőségi pótlék: 414 eFt és 322 eFt. Műszerfejlesztések, támogatott kutatócsoportok rendszere.

4. Konszolidációs Bizottság. Öt év áttekintése (beszámoló kiküldve): gondok: 1) a kutatói létszám keves, 2) a nagy központok szerkezete, 3) elmaradt műszerberuházások, 4) belső konfliktusok. „Gondolatok” (2001. november 5.): az új finanszírozási rendszer keltette ellentmondások alapfinanszírozás és projektfinanszírozás között.

5. Millennium és 175. év lezárása: 1999–2002. Köszönet.

6. Elnökség: 6/a) Professzori kinevezés, akadémiai doktori cím viszonya. Nem kellene jogi eszközök.

MTA „minőségbiztosító” szerepe; egyetemi tanárok száma?; az Osztály véleménynyilvánítása; tudományos utánpótlás? 6/b) Bolyai-ösztöndíj körüli viták: ösztöndíj vagy megbízási díj, elszakad a minimálbértől. – Bolyai Ösztöndíjasok Klubja: a doktori utánpótlás nevelése: már két vidéki központ. 6/c) Határokon túli tudományosság (1996–2002). A köztestület építkezésének befejezése. 6/d) Székház, Akadémiai Klub: „Nyitott Akadémia”: szerethető Akadémia. Önelltartó klub. A székház rendjének kialakítása.

6/e) Újabb felajánlások. Akadémiai Talentum-díj tudományterületenként évi 3 millió forint. Pozsonyi Kisebbségkutató és Kulturális Központ. Frideczky János belvárosi háznegyed. GE 100 millió forintos akadémiai díj és ösztöndíjrendszer 3 évre. 6/f) Számvetés: Martonvásár.

B) HAT ÉV

I. ÁLTALÁNOS HELYZETELEMZÉS, 1996–99

„A vezetőség a helyén van.” Megtalálni és megfogalmazni Akadémiánk helyét az új világhelyzetben és az új tudományos szellemi áramlatok között.

1. Világtendenciák: informatikai forradalom – információs társadalom – érintkezési forradalom.

2. Változások a világ tudományában: • a tudomány súlyának növekedése, tudásalapú társadalom. (A tudomány „közhaszna” nő, növekszik tehát az állam kötelezettsége a tudománytámogatásban.) • Szintetizáló látásmód igénye. • Ökológiai és kulturális egyensúly: az élettudományok és a társadalomtudományok emancipálódása; • A kutatásszervezet új lehetőségei

kintsek az elmúlt három, illetve hat esztendőre. Ezt lapozgattam magam előtt, amikor a közgyűlési előadásom vázlatát kezdtem írni, vázlatot a hatéves tevékenységem, tevékenységünk történelméről. Azután félretettem mégiscsak ezt a cédulát, mondván: nem, várjunk a hat év áttekintésével! Először az elnöknek beszámolót kell tartania az elmúlt fél év eseményeiről. Magam tettem kötelességemmé azt 1996-ban: az elnök minden közgyűlésen, azaz évente kétszer számoljon be arról, mi történt Akadémiánkon az elmúlt fél évben, és arról, hogy öt milyen meggon-

a globalizáció és az informatikai forradalom következtében.

3. Magyarország új nemzetközi elhelyezkedése: világra nyitott társadalom és európai integráció.

4. Magyarország belső viszonyai: piacgazdaság; többpártrendszeri demokrácia; szociális átrétegződés; kulturális-világszemléleti átalakulások; a trianoni konfliktus feloldása.

5. A magyarországi kutatásszervezet helyzetfelmérése.

II. KÖVETKEZTETÉSEK

1. Új közélet szükségé: a magyar állam és nemzet helyének és kiterjesztési pontjainak megtalálása. Szükség van a közéleti politizálásra: az MTA civil szervezet. Minden pártpolitikai erőttől egyenlő távolságra és egyenlő közelségre. A civil szervezetek lehetőségei a 21. században.

2. Magyarországon új tudománypolitikai reform szükséges. Indítója az MTA mint a magyarországi kutatók köztestülete. A tudomány fejlődése nem igazodik a 4 éves pártpolitikai váltásokhoz, a tudomány és a tudománypolitika napi politikasemleges szektorra a társadalmi tevékenységnek. (A tudományra fordított költségvetési hányad emelkedése 1997-től: 1996: 23,6 milliárd, 2002: 95,8 milliárd. Ezen belül az MTA költségvetésének emelkedése 1997–2002. között. MTA 1996: 7,7 milliárd, 2002: 22,9 milliárd forint.)

3. A magyar kutatásszervezet unió-képes. Az európai integráció nem kívánja az MTA jellegének változását. Az MTA: sajátos nemzeti jellegének, autonómiájának erősítése. A meritokrácia szervezete. Minőségi pótlék és elit: 1996, a pótlék stabilizálása, 1996: 78 400, 2002: 360 000, 2003: 414 000 Ft.

4. MTA kultúrnemzeti alapon. A trianoni konfliktus

feloldása a kultúr- és tudománypolitikában.

5. Az MTA hármaskörének, az Akadémia konszolidációjának. A konszolidáció értelmezése: nem nyugalmi, hanem reformra kész állapot. • tudományos műhely • a kutatói társadalom érdekképviselője • a nemzet tanácsadója.

C) AKADÉMIÁNK HÁRMASKÖRÉNEK

1. MTA: tudományos műhely. • A tudományok „összességének” jelenléte: természet- és társadalomtudományok harmóniája. (Viták 1860 óta.) • Viták, előadások, publikáció, díjak (1840 óta). • Egyetemtől független kutatóhálózat felügyelete (1949 óta). • A magyarországi tudomány nemzetközi kapcsolatrendszerének segítője. • Akadémiai minősítés.

a) Reformok a „tudományos műhelyben”. • A „rendszeresség” programja (1997–2002). Célja: a kutatói gondolkodásban a szintetizáló látásmód erősítése: a természet- és társadalomtudományok gondolkodási módszereinek közelebb hozása. Célja: egymás műveinek és munkásságának megismerése. Célja: a kiszámíthatóság újraépítése. („Székfoglalók”, „Közgyűlési előadások”, „Országgyűlési beszámoló”, „Akadémia” c. folyóirat.) „Emlékbeszéd”: a folyamatosság biztosítása, a rendszerváltás befejezése. • Kiadói tevékenység: az Akadémiai Kiadó elvesztését nem sikerült pótolni. • Az intézethálózat konszolidációjának. (A konszolidáció biztonság és reformra készség.) 1996–99: Az alapellátás, telephely-rendbehozás biztosítása, a garantált kutatói létszám megállapítása, a kutatóhálózat eróziójának megállítása, fejlesztések megindítása (1,8 milliárd forint). 2000–2002: bérrendszer reformja (1,5 milliárd forint). Következik: stabilizálás. (Létszám-felülvizsgálat, inflációkövetés biztosítása, mű-

dolások vezették döntéseiben! S legyen az öt megválasztó tagoknak lehetőségük véleményük, ötleteik elmondására! Hogy az elnök, a vezetőség okuljon, ha kell, korrigálhasson. Az utolsó napig kötelességünk ez a hat évvel ezelőtt kigondolt párbeszéd elnök és a tagság között. Erre utaltam legutóbbi közgyűlésünkön, november 5-én,* amikor azt mondtam: „A

*Párbeszéd
elnök és
tagság között*

* 2001. november 5. „Kezdeményezőkézség, rendszeresség, folyamatosság, korrekcióképesség. (Közgyűlési beszámoló)”.

szereplés javítása.) Elmaradt: tanszéki kutatócsoport-rendszer konszolidálása. • A díjrendszer reformja (1999): igazodás a piacgazdasághoz és a világra nyitottsághoz. (A Nemzetközi Matematikai Bolyai-díj újraindítása; új vállalkozói díjak; Bolyai-díj; akadémiai Talentum-díj.) A hagyományos akadémiai díjak pénzügyi stabilizálása.

b) Viták a „tudományos műhelyben”. 1996–2002. • Új kutatási területek súlyának növelése vagy elmaradt fejlesztések pótlása. (Ökológia, földtudomány, informatika, vízgazdálkodás, területfejlesztés, kisebbségkutatás.) • Osztályszerkezet módosítása. • Szakmai bizottságok bizonytalansága a kutatásszervezetben. • A három tudományterületen belüli integráció megindítása (Struktúra Bizottság). • Nemzetközi kapcsolatrendszer: tudomány világkonferenciája 1999, Európai Unió és Magyarország 1999. • Akadémiai doktori cím és az egyetemi professzúra.

2. MTA: kutatók érdekképviseelője. Alapja: az Akadémia osztályai, tudományos bizottságai (1840-től) és a köztestületiség (1994-től).

a) MTA kultúrmentzeti alapon (1989–2002). Határon túli magyar tudományosság elnöki bizottsága (1996-tól) Kapcsolatok-program (1996) Domus-program (1997) Szülőföld-program (1999) Határon túli köztestületi tagság (2000).

b) Országgyűlési jelentés a magyar tudomány helyzetéről. 1995–96: az első jelentés szövege. Újabb jelentések 1998, 2001. A beszámolás jellegének és a politikai pártokhoz való viszonyának a kialakítása 1996–99.

c) Akadémia és társadalom. MTA: a tudásalapú társadalom és a tudásalapú értékrend alakítója. 1997. november 3.: Magyar Tudomány Napja. Akadémia és

média. (Tévéorozatok, rádió, napilapok.)

d) A köztestületiség megoldatlan ellentmondásai: hatezerről tízezerre nőtt a köztestületi tagok száma, áttekintésük az osztályok és a bizottságok révén sem lehetséges. A köztestületiség kiterjesztésének eredményei: a határokon túli magyar kutatókra és az egyházi intézményekre (2001–2002).

e) Az MTA regionális központjai. Fejlesztésük 1996-tól, de még mindig sok tartalék van a fejlesztésekben. (Struktúra Bizottság).

f) Az MTA és a tudományos társulatok. Látjuk a fontosságát, de nincs előrelépés.

g) Akadémiai Klub. Célja: a kutatói társadalom színvonalas társas életének szervezője, a „szerethető Akadémia” kialakítása. Célja: az Akadémia közéleti funkciójának erősítése.

3) MTA: a nemzet tanácsadója.

Az állam és a nemzet előtt álló hosszú távú alternatívák feltárására és azok megválaszolására a kutatói elit köztestülete vállalkozhat. Az MTA civil szervezet, a napi politikától távol álló testület. Így alkalmas „a nemzet tanácsadója” szerepre.

a) Stratégiai Kutatások Programja.

b) A tudánypolitika elvi kérdéseinek folyamatos kutatása és állásfoglalás azokban.

c) Millennium és az MTA alapításának 175. évfordulója.

D) SZEMÉLYES MOZZANATOK

1. „A vezetés a helyén van.” Értelmezése. Csapat és a csapatkapitány

2. A mulasztás elkerülése.

3. Kutatóként az elnöki székben.

4. Szerethető Akadémia.

vezetés a helyén van”. Utaltam arra: noha már 2001 áprilisában megírtam búcsúzó levelemet tagtársaimhoz, de ez nem jelenti azt, hogy az utolsó napig, azaz máig vagy holnapig ne látnám el azokat a napi teendőket, amely napi teendővel mindnyájunknak, kutatóknak, kutatásszervezőknek az élete elmegy.*

Mi is történt az utóbbi fél évben?

* 2001. április 22. „Számvetés előtt. (Levél a tagtársakhoz)”.

A) ÖNKÉNT VÁLLALT KÖTELEZETTSÉG: BESZÁMOLÁS

A MEGELŐZÉS FONTOSSÁGA

Gondolom, a holnap meg fogja erősíteni az elnökségnek azt a megállapítását, amely szerint az ez évi tisztségviselő-választások előkészítése rendben megtörtént.

A megelőzés fontossága az orvosok előtt ismert. Az egészségügynek nem betegségeket kellene elsősorban gyógyítani, vallja a modern orvostudomány, hanem a szervezetet képessé tenni a betegség elhárítására. Így gondolkoztunk mi is tavaly, amikor hónapokon át mérlegeltük: miként lehetne elkerülni az akadémiai közélet esetleges belső károsodását, amely károsodás a *politikai és akadémikusi választások időbeli egybeeséséből* keletkezhet. Úgy gondolom, helyesen járt el az elnökség és a Vezetői Kollégium akkor, amikor azt mondta: függetleníjtük magunkat a politikai választásoktól. Nem a választásunk időpontját módosítjuk, mint tettük 1990-ben, hanem azt hangsúlyozzuk kollégáinknak: az Akadémia független szervezet. Az Akadémia élje életét a maga üteme, a maga nap-tára szerint. Ismételten felhívtuk a figyelmet arra, hogy mi elsősorban *kutatók* vagyunk, és csak utána valamelyik politika párt választói.* A tudományhoz, a kutatáshoz kötő *identitásunk* erősebb kell hogy legyen bennünk, mint a politikai identitás. Az akadémiai választást ezért is a tudományt megillető méltósággal kell megélnünk, így fogjuk azt előkészíteni. Meg is történt. Szeretnék ezúttal is köszönetet mondani, ahogy az elnökségi ülésen is köszönetet mondtam Halász Bélának, volt alelnökünknek, a Jelölőbizottság elnökének. Köszönetet mondok az osztályelnököknek és az osztálytagoknak, hogy az előkészítést az osztályokon rendben lefolytatták, és végül köszönetet mondok a tagságnak azért, hogy megfelelő arányban és illő megfontoltsággal vett részt a titkos szavazásokon, amelyek eredményeként a jelölőlisták összeálltak.

A megelőzés fontossága

A kutatói, politikai identitás

Az elnök ugyanúgy egyik tagja a közgyűlésnek, mint tisztséget nem viselő társai. Az elnöknek is lehetnek érzelmei. Számomra megnyugtató volt látni mind az előkészítést, mind a kialakult listákon a neveket. Hiszen a jelöltek, akiről holnap szavazni fogunk, részben legközvetlenebb munkatársaim, vagy akik nem itt, az Akadémián voltak közvetlen munkatársaim, azok munkatársaim és barátaim voltak a tudománypolitikában vagy egyéb közösségi funkciókban, regionális vagy szakmai bizottságokban. Biztos vagyok abban, hogy az Akadémia következő vezetésének megválasztását jól előkészítettük. Ami azért is fontos, mert az új vezetés csak egy *nyugodt választással* a háta mögött láthat tervezéshez, cselekvés-

Az utódlás előkészítése

* 2001. május 5. „Megújulásra képes autonómia. (Közgyűlési előadás vázlata)”.

KONSZOLIDÁCIÓTÓL A STABILIZÁLÁSIG

1996–2002*

Az MTA közgyűlése 1996. december 12-én határozatot hozott az akadémiai kutatóintézetek konszolidálására. A határozat egy 1996 nyarán kidolgozott javaslatra épült: az intézethálózat az összeomlás szélén áll, ezért a korábban sürgetett, de soha el nem nyert egyszeri támogatás (500 millió forint) is kevés; konszolidációra van szükség, amely tervszerűen növeli az alapellátást, megállapítja az állam (MTA) által garantált létszámot, s ezzel megszünteti a kutatóállomány 1990 óta megállíthatatlannak látszó erózióját; számba veszi és racionalizálja az intézetek elhelyezését, hiszen az 1990. évi létszám a felére olvadt, a telephelyek pedig változatlan négyzetméterrel, részben kiürülve állnak. Az MTA új vezetése a kormánnyal, majd az Országgyűléssel hároméves konszolidációs tervet fogadtatott el, amely évi 600 millió forint támogatást helyezett kilátásba, és emellett ígérte a létszámmódosítások, valamint bizonyos egyszeri beruházások költségeit. Ugyanakkor leszögezte: a konszolidációt folyamatnak tekinti, amelynek során az első három évben a telephely, létszám-alapellátás rendezése történik meg,

ezt kövesse egy újabb hároméves periódusban a kutatói bérek rendezése (2000–2002), majd a műszerellátás feljavítása. Az akadémiai vezetésnek ez az elképzelése része volt azon javaslatának, amely tudománypolitikai reform indítását célozta, és e reform részeként az egész állami fenntartású magyarországi kutatóhálózat (tárca-kutatóintézetek, tanszéki kutató-sok) konszolidálását ígérte.

Az 1996. decemberi közgyűlés a konszolidáció alapelveinek kidolgozására, véghezvitelére Konszolidációs Bizottságot küldött ki hároméves időtartamra, az elnök vezetésével. A bizottság az 1997. május 12-i közgyűlésen ismertette a konszolidáció alapelveit, egyenként felülvizsgálva az intézeteket, határozati javaslatot terjesztett elő az új telephelyekre költöztetésről és a diszciplínák szerint eltérő alapellátásról. (1996-ban az intézethálózat béren kívüli, alapellátásra fordítható támogatása összesen 260 millió forint volt, amely 1997–99 között 1540 millió forinttal emelkedett.) Ugyanakkor a bizottság javaslatot fogalmazott meg bizonyos, az 1980-as években elmaradt tematikai fejlesztésekre 270 millió forint erejéig. (Vízgazdálkodás, ökológia, földtudomány, településfejlesztés, kisebbségkutatás, Duna-kutatás stb.) Az 1999. de-

* Az intézethálózat konszolidálásáról készített írásos előterjesztés bevezetője a közgyűlés számára.

hez. Mindent megtettünk, ami részünkről, választók részéről megtehető volt.

KÖLTSÉGVETÉS

*Egyeztetés,
megállapo-
dások*

Szeretnék beszámolni a közgyűlésnek arról, hogy a 2003. évi költségvetés egyeztetése legfelső szinten előzetesen megtörtént. Március 7-én Pálinkás miniszter úrral megállapítottuk, hogy a kormány részéről a tudományért felelős oktatási tárca és az Akadémia között a költségvetés alapkérdéseiben egyetértés van. Függetlenül attól, hogy milyen összetételű kormány fogja Magyarország költségvetését a parlamentnek benyújtani, kötelező lehet ez a megállapodás a következő adminisztráció számára. Megegyeztünk: az Akadémia költségvetésének 2001–2002-ben

cember 6-i közgyűlés a bizottság mandátumát újabb három évre meghosszabbította, és elfogadta a konszolidáció második szakaszának alapelveit. (Ennek eredménye volt lényegében a 2001. évi bérfejlesztés.)

A közgyűlés minden esztendőben beszámolót hallgatott meg a konszolidáció előrehaladásáról, és állást foglalt a döntést igénylő kérdésekről.

Legutóbb a 2001. november 5-i közgyűlés határozott arról, hogy a Konszolidációs Bizottság tekintse át az elmúlt öt év eredményeit, hiányosságait, és terjessze állásfoglalását a 2002. évi közgyűlés elé. A bizottság a határozatnak eleget tett: ez év március 30-án terjedelmes tanulmányt tárgyalt meg a konszolidáció eddigi eredményeiről, az intézethálózat mai helyzetéről. (Készítették Csomó István, Pritz Pál, Teplán István fősztályvezetők.) A tanulmány rögzítette az eredményeket, leszögezte: 1997–2001 során sikerült az intézethálózat romlását megállítani, az alapellátást, a bérezést rendbe hozni. Ugyanakkor feltárta a nehézségeket is: az intézethálózat mai létszámával és műszerezettségével már nem tud megfelelni az európai uniós versenyfeltételeknek és az újabb magyarországi igényeknek, ezért egy folyamatos *stabilizálási* program kialakítására van szükség. (Mindemellett a bizottság tárgyalta az intézethálózat belső rendjének ellentmondásait, amelyek egy része a piacgazdaság ismert kihívásainak, más része a finanszírozási rendszer zavarainak tudható be.)

A bizottság úgy foglalt állást, hogy a beszámoló és a helyzetfelmérés tanulmányaiból összefoglalót terjeszt a 2002. május 6-i közgyűlés elé.

Ezt az összefoglalót kapják most tagtársaim kézhez.

Amikor ezt a rövidített, 20 oldalas tanulmányt a közgyűlésnek előterjesztem, szeretnék köszönetet mondani a tagtársaknak: a közgyűlés – a jegyzőkönyvek tanúsítják ezt – évről évre érdeklődéssel, aktív vitákkal követte a konszolidáció előrehaladását. Az osztályok pedig szenvedélyes vitákon tárgyalták az osztályok felületes körébe tartozó intézetek konszolidációs vitakérdéseit. Az intézetkonszolidáció akadémiai közüggé vált. Szeretnék köszönetet mondani a Konszolidációs Bizottság tagjainak: a korábbi, a jelenlegi főtitkárnak, az alelnököknek, az AKT kuratóriumi elnökeinek, valamint az osztályelnököknek. És végül szeretnék köszönetet mondani az intézetigazgatóknak, az ágazati és a pénzügyi fősztályok vezetőinek, a főtitkári és elnöki titkárság vezetőinek, akik évtizedes igazgatási és szakmai gyakorlatukkal, áldozatos munkával vettek részt nemcsak a végrehajtásban, hanem az alapelvek kidolgozásában – ha kellett –, korrekciójában is.

Budapest, 2002. április 21.

GLATZ FERENC
a Konszolidációs Bizottság
elnöke

bekövetkezett növekedési ütemét lehetőleg tartani fogjuk. Megegyeztünk előzetesen a *kutatói bérek 15%-os emelésében*. Megegyeztünk a professzori bér 280 ezer forintos *maximumában*, és megegyeztünk, nem kis viták után, abban, hogy az *akadémikusi* – általam *minőségi pótlék*nek nevezett – juttatás 414 ezerre fog emelkedni, és ugyanilyen ütemben nő a *doktori pótlék* is. Ezek az alapkérdések. Megegyeztünk továbbá a *kiemelt beruházások, műszerfejlesztések* támogatásának emelésében és a *támogatott kutatócsoportok* konszolidálásának megkezdésében. (Ezen kérdés részletes tárgyalására a főtitkár úr beszámolójában sor kerül.)

A Konszolidációs Bizottság, amelyet 1996 decemberében a közgyűlés küldött ki, ez év márciusában megtartotta utolsó ülését. Áttekintettük az intézethálózat konszolidációjának öt éves folyamatát. (Az erről szóló írásos anyagot a közgyűlés tagjai kézbe kapták.) Számba vettük az ered-

*Konszolidációs
Bizottság,
1996–2002*

ményeket, de kutatókhoz és akadémiai tisztviselőkhöz méltón a hosszú-hosszú üléseken az eredmények mellett elsősorban a *gondokról* beszéltünk, a *további teendőkről*. Mindenekelőtt az új helyzetben keletkezett gondokról. Ezek közül csak néhány témára kívánok itt utalni. Ilyenek: az 1997-ben megállapított *garantált létszám* a társadalmi-termelési igényekhez képest *ma már kevés*. Az 1997–98-ban létrehívott nagy központok belső igazgatási szerkezete vitatható.* Az elmaradt műszerberuházásokat a tervek szerint pótolni kell. Az intézetek belső rendjében az új finanszírozási rendszer konfliktusokat keltett, amelyeket mielőbb meg kell oldani.**

*Millennium,
évfordulók*

A millennium, a magyar állam ezeréves évfordulója és Akadémiánk 175. évfordulójának megünneplésére kiküldött osztályok közötti emlékbizottság szintén megtartotta utolsó ülését. A bizottság – hogy csak néhányat említsek tagjai közül: Király Zoltán, Haszpra Ottó, Vida Gábor, Bálint Csanád, Szabadváry Ferenc, az elhunyt Szakály Ferenc, Engel Pál és a többiek – két éven át alkotó módon, okos, jó észrevételekkel járult hozzá ahhoz, hogy Akadémiánk a millennium és a 175. év megünneplésében méltó módon vehetett részt.***

MINŐSÉGBIZTOSÍTÓ SZEREP, BOLYAI-ÖSZTÖNDÍJ

Tisztelt Közgyűlés!

Szólni szeretnék az elnökség utolsó üléseiről. Az elnökség – ahogy az elmúlt évtizedben szokásossá vált – a hónap utolsó keddjén tartotta ülését, amelyen a következő kérdésköröket tárgyalta.

*Professzori
kinevezés,
akadémiai
doktor*

Állásfoglalás született a sokunkat érintő kérdésben: vajon nem használna-e az egyetemi képzésnek, ha a professzori kinevezést ismét összekötnénk az akadémiai doktori cím megszerzésének kötelezettségével? Kiindulópont: sokak szerint az egyetemi tanári színvonal magasabb volt, amíg a kinevezést a tudomány doktora/MTA doktora címhez, nem pedig a mai habilitációhoz kötötték. Az Akadémia *minőségbiztosító* szerepe azonban, amelyről gyakran beszélek magam is, nem foglalható jogba – mondottuk. Ezért javaslatunk: csak azon esetben ajánljuk összekötni a doktori címet a professzori kinevezéssel, amennyiben azt az illető egyetem, illetve kar magára nézve kötelezőnek kimondja.

* 1999. november 25. „Az akadémiai kutatóközpontokról”.

** 2000. október 23. „Műhely vagy alkotóház?”; 2001. november 5. „Kezdeményezőképeség, rendszeresség, folyamatosság, korrekcióképesség. (Közgyűlési beszámoló)” „Projekt-és alapfinanszírozás” c. fejezet.

*** 1999. május 29. „Millennium és tudomány”.

Vitáink voltak a *Bolyai-ösztöndíjről* az elmúlt hónapokban. Erről a sajtóból is értesülhettek – szokás szerint nem a valóságnak megfelelő híradásokból. A több éves vita lényegét a közgyűlés régi, 1998 előtti tagjai már ismerik. Mi a Bolyai-ösztöndíjat ösztöndíjnak képzeltük el, tehát adómentes juttatásnak, nem pedig megbízási díjnak, ami 1998-ban végül is lett belőle.* A Bolyai-ösztöndíjat 1998-ban a minimálbérhez köttöttük, nem pedig egy adott helyzetben kialakult összegnek tekintettük, ami most lett belőle. Az Oktatási Minisztérium ma már értő módon kezeli a kérdést, velünk azonos oldalon harcol, nem először, és reméljük, nem is utoljára. Vitában a Pénzügyminisztériummal állunk. Mindenesetre nem igaz, miszerint ebben a kérdésben ellentét feszült volna a tárca és az Akadémia között vagy akár az Akadémia vezetése és a Bolyai-ösztöndíjasok között.

*Ösztöndíj:
adómentesség*

MEGKEZDETT ÉS BEFEJEZETT PROGRAMOK

Szeretném jelezni, hogy az elnökség javaslatomra részletes beszámolót hallgatott meg néhány, az elmúlt 3–6 évben megkezdett és most lezárulni látszó folyamatról.

A *határokon túli tudományosságról*, a köztestületi építkezés befejezéséről a határokon túl Berényi Dénes, az elnöki bizottság vezetője készített beszámolót. Ugyancsak beszámolót kért és hallgatott meg az elnökség a székházról, az *Akadémiai Klubról*, a „nyitott Akadémia” koncepciójának kiteljesítéséről. Tájékoztatom a közgyűlést – az elnökség is tárgyalta ezeket –, hogy újabb felajánlások érkeztek Akadémiánk javára. Emlékezhettek, emlékezhettek, 1997-ben mondtuk azt, hogy a civil szervezet, mármint Akadémiánk, számít az adófizetők pénzéből az állami finanszírozásra, de nem tesz le arról – az 1945 előtti viszonyokhoz és a nyugati polgári demokráciák intézményeihez hasonlóan –, hogy különböző vállalkozói csoportok vagy egyének Akadémiánkhoz díjakat, ösztöndíjakat telepítsenek.** Örömmel jelenthetem, hogy Kenyeres Sándor, a Mammút Rt. vezérigazgatója akadémiai Talentum-díjat alapított, tudományterületenként évi 3 millió nettó forinttal, amelynek odaítélését az MTA elnöke által vezetett akadémiai kuratóriumra bízta. (Zárójelben jegyzem meg: nem szívesen beszélek erről ilyen biztosan, hiszen ugyanilyen bizakodón szoltam a Bolyai-díjról is 1997-ben, amelyet azután elvittek az Akadémiától egy egészen más társadalmi mezőre. De

*A köztestület
építése*

Talentum-díj

* 1996. december 6. „A Bolyai-ösztöndíj indításáról, a tudósutánpótlásról”; 2000. december 1. „Generációk és kutatásszervezet”.

** 1997. november 3. „Nyitás a társadalom, a közélet és a vállalkozók felé”; 1997. december 15. „Folyamatosság és megújulás. (Közgyűlési beszámoló)”.

Pozsonyban: a Talentum-díj most biztosítottak látszik, az elnökség, a Vezetői Kollégium jóváhagyta.) Tájékoztatom továbbá a közgyűlést, hogy Frideczky János alapítása János, a pozsonyi polgárcsaládok egyik legrégebbjének leszármazottja, több milliárd forint értékben egy pozsonyi belvárosi háznegyedet hagyományozott Akadémiánkra halála esetére, amelyben pozsonyi kisebbségkutató és kulturális központot üzemeltethet az MTA.

Végül szeretném bejelenteni, hogy Akadémiánk díjainak és különböző ösztöndíjrendszerének eddig is legbőkezűbb támogatója, a Bolyai Nemzetközi Matematikai Díj alapjának biztosítója, a General Electric 100 millió forintos akadémiai díj- és ösztöndíjrendszert ajánlott meg Akadémiánknak három évre, amelyet szintén az MTA mindenkori elnöke vezette kuratórium és bizottság fog odaítélni.

B) HAT ÉV

AZ ELNÖK ÉS A CSAPAT(OK)

Tisztelt Közgyűlés!

Számvetés Az utolsó elnökségi ülés a múlt héten Martonvásáron meghallgatta az elnök számvetését. Számvetésről beszélek, amelyet én a választóim iránti felelősség kinyilvánításaként fogok fel. Minden demokratikus szervezetben, így van rendjén, a távozó elnök készítsen választóinak beszámolót! De meg kell mondanom, hogy én ezt a beszámolót *önmagammal* és *önmagunkkal szembeni számvetésnek is felfogom*. Miért beszélek többes számban, önmagunkkal szembeni számvetésről? Azért, mert én a vezetést kollektív tevékenység összehangolásaként, irányításaként fogtam fel. Amikor arról szóltam, hogy az „Akadémia vezetése a helyén van”, azt nem úgy értelmeztem és most sem úgy értelmezem, hogy „az elnök a helyén van”, vagy a „főtitkár, főtitkárhelyettes a helyén van”. Azaz mi, akik naponta bejárunk, korán reggel, szinte már tisztviselőkként. Én a „vezetés a helyén van” kijelentést úgy értelmeztem, hogy adott helyzetben az Akadémiának a vezetésben részt vevő tagjai – választott és felkért tagjai – a helyükön vannak. Akiket természetesen az elnök fog össze, mozgat, és akikkel rögzíti a célokat.

Az elmúlt hat esztendőben – ha nem is mindig sikerrel – arra törekedtem, hogy újabb és újabb problémák megoldására a *megfelelő eredményiségeket* megtaláljam. A vezetés gondoskodik arról, hogy *ha szakad a gát, mindig legyen ember, és legyen homokzsák*. A vezetés legyen *csapat-*

* 2001. november 5. „Kezdeményezőkézség, rendszeresség, folyamatosság, korrekcióképesség. (Közgyűlési beszámoló)”.

munka. Az elnök szövetségi kapitány és csapatkapitány egy személyben, akit adott időre megválasztottak, de aki az évek letelte után ismét a csapat egyik tagja. És közben sem feledkezik meg arról, hogy maga is csapattag. Ha nyelvtörvény van napirenden, akkor mozgósítjuk a megbeszélésre Benkő Lorándot, Kiss Jenőt meg Kiefer Ferencet. (Ezzel kapcsolatban hadd jegyezzem meg: nem igaz, ami a sajtóban megjelent, miszerint az Akadémia nyelvtörvényt javasolt volna. Sőt, az Akadémia 1997-ben egyrészt nyelvmernizációs, nyelvfejlesztési programot hirdetett, másrészt megakadályozta a nyelvtörvény létrejöttét.)^{*} Ha a szervezet belső rendjét kell megteremteni, kézikönyvet alkotni, akkor itt van Méhes Károly, Ritoók Zsigmond, vagy itt van Hámori József. Ha éppen a fejlesztések fő irányairól kell tárgyalni, mozgósítjuk a nemzetközi és hazai tapasztalatokkal egyaránt rendelkező tagtársainkat. Ha ökológiai fejlesztést kívánunk, itt a mindig készséges, bölcs öreg, Jermy Tibor vagy Fekete Gábor, Berczik Árpád, Vida Gábor, ha kisebbségi témát tárgyalunk, itt van Herczegh Géza, Király Tibor, Kovács Ferenc, ha műszaki, természettudományi vagy települési stratégia van napirenden, itt van Enyedi György, Láng István, Prohászka János, ha a Nagylexikont kell éppen menteni, itt van Vámos Tibor, Michelberger Pál, Beck Mihály. Ha éppen a székház van napirenden, mert az elnök nyitott Akadémiát, klubot akar, itt a jó öreg – bocsánat – motoros, rendkívüli gyakorlatiassággal megáldott Tigyi József és a végrehajtásban mindig oly kiváló Keviczky László. Ha az Akadémia belső reformjait tervezzük, itt van Enyedi, Láng, Gergely János, Nagy Károly és a többiek. Ha az országgyűlési beszámolót tűzzük napirendre, vagy belső jogi értelmezési vitáink vannak, itt van Harmathy Attila, Kulcsár Kálmán és a jogász tagtársak. A határokon túli tudományosság kérdésében itt van Berényi Dénes, ha külföldi vagy társadalmi szereplés, itt van Kroó Norbert vagy Vizi Szilveszter. Ha intézetkonszolidáció, akkor a választott tisztségviselőkn, elnökhelyetteseken, főtárgyakon túl Meskó Attila, vagy itt vannak a kiváló hivatalnokok, a maga is kutató Teplán Istvánon, Pritz Pálon túl Csomó István, a „szürke eminenciás”, vagy a tagtársak közül Mészáros János, Dudits Dénes, Tétényi Pál, Márta Ferenc és a többiek. Egyszóval közösek a sikerek, és közösek a bánatok. *Közösek az eredmények, közösek a kudarcok.*

Csapatmunka

Belső rend

Szaktmák szerint megosztva

Közös sikerek, közös bánatok

Nem, nem felelősségáthárítás tagtársaimra hivatkozni – soha nem is volt szokásom ez –, egyszerűen annak a mondatnak a magyarázata, értelmezése, hogy a „vezetőség a helyén van”. Ez a vezetőség – ez a mindig változó összetételű csapat – igyekezett az elmúlt hat esztendőben az

^{*} 1997. június 30. „A magyar nyelv jelene és jövője”; 1998. március 5. „Nyelvtudomány, nyelv művelés”; 2000. december 4. „Anyanyelv a változó világban”.

Akadémiát a legjobb tudása szerint kormányozni vagy legalábbis egy irányba, a lehető legkedvezőbb irányba segíteni.

HELYZETFELMÉRÉS, 1996

Miből indultunk ki 1996-ban?

Viharok után

Örököltünk egy a politikai rendszerváltás viharait túlélte szervezetet, amely túlélés nem utolsósorban atyai barátomnak, Kosáry Domokosnak köszönhető. Célunk most már – mondottuk 1996 nyarán –, hogy meghatározzuk Akadémiánk helyét az új szellemi világáramlatok és az új hazai gazdasági-társadalmi viszonyok között. Milyen helyzetelemzésből, általunk felrajzolt képből indultunk ki?

*Új világhelyzet:
információs
társadalom*

Kiinduló tézisünk volt, hogy korunkban az informatikai forradalom kibontakozása a társadalom teljes átgyúráásával jár együtt, egy ún. információs társadalmat hoz létre. Ennek lényege az emberi érintkezések teljes átrendeződése. A folyamat teljes kibomlását valószínűleg csak gyermekeink fogják látni a következő évtizedekben. Mennyiben változott meg az új ipari-technikai forradalom következtében a világ tudománya? – tettük fel az első kérdést.* Azt láttuk, hogy velünk egy időben mások is gondolkodtak e világfejlődés következményein. Emlékezhetnek, 1997. májusi közgyűlésünkön éppen az amerikai elnök, Bill Clinton kongresszusi beszámolóját idéztük: a tudásalapú társadalom előretörése és ezzel a tudomány súlyának növekedése minden korábnál gyorsabb ütemű az elmúlt évtizedekben.** Ha nő a tudomány közhaszna, vontuk le második következtetésünket, akkor nő az állam – azaz a közjó megtévesztőjének – kötelezettsége a tudománytámogatásban.

*A tudomány
közhaszna*

De milyen tudomány legyen az új tudomány? – ez volt a következő kérdésünk.*** Azoknak van igazuk, mondottuk, akik évtizedek óta visszatérően interdiszciplinaritást vagy a tudományok közötti átjárhatóságot hangsúlyozzák. Mi ezen elődeink nyomdokain a szintetizáló látásmódot szeretnénk erősíteni a kutatói gondolkodásban. Tudjuk, hogy ellenkező tendencia erősödik a tudományművelésen belül. Paradox módon éppen azáltal, hogy a társadalom a tudományt szinte hétköznapi technikai és életfunkciókban igénybe veszi. *A tudásalapú társadalom* ezáltal szinte kikényszeríti azt, hogy elmerüljünk a *részjelenségek precíz* vizsgálatában, kikényszeríti, hogy a tudományművelés részkutatásokra essék szét.

* 1996. december 12. „Tudományos-technikai forradalom – tudománypolitika – Akadémia. (Közgyűlési beszámoló)”.

** 1997. május 13. „Szakszerűen elemezni, cselekedni. (Közgyűlési beszámoló)”.

*** 1998. január 3–4. „Korunk tudományáról. (Naplójegyzet az »új szintézis«-ről)”.

Hogyan lehet egyensúlyt teremteni a *rész kutatás* és a *szintetizáló* gondolkodás között? – ez volt a következő kérdésünk. Egyensúly kell a kutatásban, mert a világban az egyensúly megbomlása fenyeget. Nő a természet világában az *ökológiai* és az emberi világban a *kulturális-szociális egyensúly* szerepe. Az élettudományok és a társadalomtudományok emancipálódásért kiáltanak a 20. század végén. Szeretnének súlyban felzárkózni a közgondolkodásban, a tudományszervezetekben a természet-tudományok és a matematika, illetve a műszaki tudományok mellé.

*Rész kutatás
és szintetizáló
gondolkodás*

Azután jöttek az újabb kérdések. Most már Magyarországról, Akadémiainkról. Melyek a kutatásszervezés új lehetőségei a megnövekedett informatikai eszköztár következtében?* Milyen emberi-társadalmi kötelemeink keletkeznek abból a felismerésünkből, hogy Magyarország, illetve a magyar nemzet is egy gyorsan átalakuló világ részévé vált 1990 után? Mi Magyarországon élő, magyar nemzetiségű kutatók vagyunk, akik egyetemes törvények szerint műveljük szakmánkat, de természetesen figyelemmel vagyunk lakóhelyünk természeti adottságaira, a lokális közösség változó érdekeire. És segíteni kell felismerni az új érdekeket az új világban. Hogyan alakul Magyarország új nemzetközi elhelyezkedése például az európai integrációban? Milyen lesz majd az állam szerepe a világra nyitott társadalomban? Egyáltalán, hogyan alakulnak Magyarország belső gazdasági-társadalmi és közkulturális viszonyai, az emberek lelki-szellemi állapota az új világtendenciák és a rendszerváltás hatására? Mit hozott és hoz a piacgazdaság, a többpártrendszerű demokrácia, az ezzel együtt járó szociális átrétegződés, a kulturális-világszemléleti átalakulás? Nem utolsósorban mit hoz a nemzeti közösség számára a trianoni „örökség” új fordulata, az 1920. évi békerendszer újbóli felbomlása? Az új szociális és nemzeti konfliktusok az embereket az utcára vihetik. Hogyan lehet e konfliktusokat feloldani? Hogyan hat ki mindez a tudományművelésre? Egyáltalán, mi lehet e változó világban a tudomány és a Magyar Tudományos Akadémia szerepe? Heteken át – az 1996. december 12-i közgyűlésen jeleztem – 78 kollégával, akadémikussal négy szemközti több órás beszélgetésben kerestük ezekre az általam feltett kérdésekre a választ. (Egyébként még egy statisztikát hadd ismertessek – jegyzetelő íróember vagyok –: az én listáim szerint az elmúlt hat esztendőben a különböző megindított programokon több mint 121 vagy 125 akadémikussal, tudományok doktorával dolgoztam közvetlenül együtt, akik nem is voltak sohasem a választott tisztségviselők között.)

*A tudomány-
művelés új
környezete*

*Magyarország
az új világ-
helyzetben*

*Konfliktusok
feloldása*

* *Glatz Ferenc*: Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon. Bp., 1998. (E sorozatba újrakiadva: 2002.)

KÖVETKEZTETÉSEK A JÖVŐ AKADÉMIAJÁRÓL

Milyen következtetésekre jutottunk?

- A nemzet tanácsadója* Első következtetésünk az volt, hogy szükséges a magyar állam és nemzet kitörési pontjainak megtalálása, és erre a tudományos elitnek kell vállalkoznia.* Legyen ennek szervezete a Magyar Tudományos Akadémia mint a magyarországi kutatók köztestülete és mint *civil szervezet*. Amelyik közéleti szerepre vállalkozik, de nem vesz részt a napi politikában. Az akadémiai reformok ezt a civilszervezet-jelleget erősítsék. Az Akadémia a meritokrácia alapján áll – mondottuk 1998. májusi közgyűlésünkön.** Egy adott adófizetői közösség igenis finanszírozza meg az *arisztokrácia* és az *oligarchia* után a *meritokráciát*, azaz a tudásalapon kiemelkedett kiválóságot! A *származás* és *pénz* után legyen a kiemelkedés és az „eltartás” alapja a *tudás*! Amikor vitatkoztunk miniszteriális és egyéb szervezetekkel az akadémikusi és doktori minőségi pótlékról, vagy védtük a Széchenyi-professzúrát 1999–2001-ben, akkor nem azért tettük azt, mert mi pusztán magasabb jövedelmet szeretnénk kérni, mint ami Magyarországon a közalkalmazottaknak biztosítva van, hanem azért, mert meggyőződésünk, hogy egy kis nemzeti kultúrának, mint amilyen a magyar, igenis szüksége van egy ilyen meritokráciára. Egy olyan szűk csoportra, amely függetlenítheti magát a napi politikai harcoktól, a politikai érdekszövetségekhez csatlakozástól. Azaz a civil szervezet polgárainak büszkeségével vállalkozhat a nemzetet és társadalmat érintő hosszabb távú kérdések megválaszolására.
- Büszke civil szervezet*

TUDOMÁNPOLITIKAI REFORM: EREDMÉNYEK, KUDARCOK

- Viták a kutatás-szervezetről* Második következtetésünk volt 1996-ban: *Magyarországon új tudománypolitikai reform szükséges*. Tudománypolitikai reformot Magyarországon 1927-ben, majd 1968-ban hirdettek meg. 1927-ben a *kormányzat*, 1968-ban a *pártadminisztráció* volt a tudománypolitikai reformok végrehajtója. Most pedig – mondottuk 1997-ben – legyen az *Akadémia*, a magyar tudósok összessége, köztestülete! A tudománypolitikai reformon belül a tudományfinanszírozás reformja a legsürgetőbb. Emlékezhetnek talán, tagtársaim, milyen vitákat folytattunk tudománypolitikáról közgyűléseinken is 1997–98-ban. „Az OMFH hovatartozása”; „végrehajtó hatalom és Akadémia viszonya”; „kincstár és autonómia viszonya”; „kormányzat és Akadémia viszonya”. Témák, amelyek nemcsak napi, hanem hosszú távú kérdésekként is felmerültek. És amelyek nemcsak az elnöki

* 1996. szeptember 10. „Magyarország az ezredfordulón. (Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián)”.

** 1998. május 4. „A jövő Akadémiája. (Közgyűlési előadás)”.

AZ AKADÉMIAI INTÉZETEK KÖLTSÉGVETÉSI TÁMOGATÁSA (folyó érték, M Ft), 1997–2001										
Költségvetési támogatás (felújítás nélkül)	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Élő TT (folyó)	520,7	549,8	799,3	839,0	959,6	1254,1	1852,3	2129,9	2167,2	2574,1
Élettelen TT (folyó)	1529,4	1578,6	2067,2	2134,4	2342,8	3073,3	3516,7	4776,9	4038,2	4791,3
Természettud. (folyó)	2050,1	2128,4	2866,5	2973,4	3302,4	4327,4	5369,0	6906,8	6205,4	7365,4
Társadalomtud. (folyó)	486,1	517,2	814,9	893,2	983,6	1319,0	1647,9	1935,2	1917,3	2450,4
Kutatóint. össz. (folyó)	2536,2	2645,6	3681,4	3866,6	4286,0	5646,4	7016,9	8842,0	8122,7	9815,8

beszámolóban elhangzó témák voltak, hanem itteni, közgyűlési vitáinkban is.*

Voltak eredményeink, vannak eredményeink, és vannak kudarcaink is. Eredménynek tartjuk azt, hogy az oktatási tárcával összefogva, a kormányok, valamint a parlamenti pártok támogatásával 1996-tól a tudományra fordított támogatás több mint négyszeresére növekedett 1996–2002 között. Eredménynek tekinthetjük azt is, hogy az Akadémia költségvetésének hanyatlása 1997-ben megállt, és a költségvetésünk összege 2002-ig mintegy háromszorosára emelkedett. De kudarcként éltük meg és ma is kudarcként éljük meg azt, hogy nem sikerült az Akadémia és a kincstár viszonyát számunkra kedvezően rendezni. Hadd tegyem hozzá: ha még folynak a reformnak további vitái, kétségtelen, hogy az új vezetés sem kerülheti meg – ha nem máskor, hát évek múlva – a kincstár és az Akadémia viszonyát. Ugyanígy eredménynek tekinthetjük azt, hogy az OTKA-t 1997-ben az Akadémiához sorolták be, és ennek eredményeként az OTKA költségvetése is 1997-től 2002-ig folyamatosan, először lassan, majd hirtelen emelkedett.

Eredménynek tekinthetjük azt a közgyűlésen most nem részletezhető tény is, hogy 2001-ben átalakult a tudományra fordított összeg belső aránya. A vállalati ráfordítás meghaladta az állami költségvetés, illetve az államháztartás ráfordítási összegét. Hogy ebben mennyi volt az adókedvezmény szerepe, először a 20%-os, majd a 100%-os kedvezménynek, vagy mennyire volt szerepe a tudománypolitikának a kormányzat, illetve a Magyar Tudományos Akadémia részéről – az majd későbbi elemzés tárgya lehet. Én most csak egy tényezőre szeretnék utalni. Szerintem a legnagyobb szerepe annak volt, hogy Magyarországnak jó kutatói, mindenekelőtt természetkutatói állaga van. Ez az a „hadsereg”, amelyet többek között az intézetkonszolidációval sikerült megőrizni. De erről majd a történészek fognak vitatkozni.

*A finanszírozás
javítása*

*Kudarc:
kincstár*

*Intézet-
konszolidáció*

* 1997. december 15. „Folyamatosság és megújulás. (Közgyűlési beszámoló)”; 1998. december 7. „Állandóság és reformkészség. (Közgyűlési beszámoló)”.

A MAGYARORSZÁGI TUDOMÁNSZERVEZET UNIÓKÉPES, 1998

Autonómia és kormányzat Vitatható az is, vajon mennyire EU-képes a magyar kutatószervezet. Emlékezhettek, kollégáim, mi volt a következtetésünk. Azt mondtuk 1998-ban, fölmérve az Európai Unió tudománypolitikájának szerkezetét és az európai kutatószervezetet, hogy az európai integráció nem követeli meg az Akadémia és kormányzat viszonyának a megváltoztatását.* Nem igaz az, hogy az Európai Unió azt kívánná, hogy a tudománypolitika vezérhajója ne *autonómia*, így az Akadémia, hanem a *kormányzat legyen*. Azaz egy tudományügyi minisztérium. Az Európai Unió keretprogramokkal folytat csak tudománypolitikát. Ehhez viszont nem kormányzati egység kell (minisztérium), hanem jól működő kutatószervezeti egységek – tanszékek, intézetek –, amelyek pályázni tudnak a kontinentális kihatású témák finanszírozásáért. Tehát nem minisztériumot kell alapítani, hanem a helyi kutatószervezeti rendszereket kell

Finanszírozási reform rendbe hozni. A finanszírozási rendszereket javítani és mindenekelőtt a ráfordítás összegét emelni – nem pedig politikai indíttatású átszervezéseket végezni. Az általunk képzelt elv sikerét mutatja az is, hogy – mint az szintén ismeretes közgyűlési beszámolókból – az Európai Unió számunkra első pályázatain, 1999-ben a magyar kutatószervezet a közép-európai átlagnál messze jobban szerepelt.

A hat év elteltével úgy látom, hogy Akadémiánk sajátos helyzete, nemzeti autonóm jellege mind a Horn-, mind az Orbán-kormány idején erősödött, s hogy azokat az érveket, amelyeket ezen autonómia mellett az Akadémia kidolgozott, mind a két kormányzat messzemenően figyelembe vette.

AKADÉMIA KULTÚRNEMZETI ALAPON

Trianon konfliktusának feloldása Következő megállapításunk: a Trianon keltette konfliktust fel kell végre oldani a közép-európai állami kapcsolatokban és a társadalmi-kulturális napi viszonyokban. Így a kultúra- és a tudomány-szervezetben. A területrevíziók nem hoztak megoldást, és irreális a területigazgatási átrendezésekkel számolni, ezért az államhatárok status quóját tudomásul véve kell megoldást találni az évezredek konfliktusára: a térségben az államigazgatási és az etnikai szállásterület határai soha nem fedték és ma sem fedik egymást. Ezért javasoltuk már az 1970-es évek végén a kultúrnemzet fogalmának bevezetését: a *nemzethez tartozást* szétválasztani az *állampolgári közösséghez tartozástól*. A (kultúr)nemzet lakhelytől függetlenül az azonos kultúrájú, nyelvű, szokásrendű emberek

* 1998. május 4. „A jövő Akadémiája. (Közgyűlési előadás)”; 1998. november 5. „Kutatás, kutatószervezet és tudománypolitika az Európai Unióban”.

együttese. A kultúr- és tudománypolitikának ezért az államhatároktól függetlenül kell intézményeit kiépítenie, legyen szó a magyar, a román, a szlovák kultúrpolitikáról – ezt vallottam már 1989-ben, amikor az állami adminisztrációban töltöttem egy évet. És erre a következtetésre jutottam akadémiai elnökként 1996-ban, figyelve az 1992-ben a térségben végbe ment állami határváltozásokat.* Amikor is a trianoni határok újra módosultak, Szlovákia, Horvátország önállósult, de a magyarlakta többségi területek érdekében egy szó sem hangzott el. Javaslatunk 1996-ban: próbáljuk meg az Akadémiát kultúrnemzeti alapra helyezni. Vagyis: az Akadémia köztestületébe és tudományos tevékenységébe most már ne csak formálisan (külső tag cím adományozásával), hanem a mindennapi tudományos tevékenység szintjén is vonjuk be a határokon túl élő magyar kutatókat. Így született először a Domus-program 1997-ben,** majd a Szülőföld-program 1999-ben.*** Ez utóbbinak volt a része 2001-ben a határokon túli kutatók felvétele a köztestületbe.**** Vagyis már nemcsak az akadémikusokra, hanem a magyar kutatók mindegyikére és lehetőleg a legfiatalabb nemzedékre is kiterjesztettük az akadémiai szervezetet.

Nemzethez és államhoz tartozás

Határváltások 1990 után

C)

AZ AKADÉMIA ÖNMEGHATÁROZÁSA: HÁRMAS FUNKCIÓ

Utolsó következtetésünk 1996 őszén: határozzuk meg Akadémiánk „helyét a nap alatt”. Így jutottunk el Akadémiánk ún. hármas funkció-jához, és úgy gondoltuk, hogy ezen alapelveket követve elindulhatunk az *Akadémia konszolidációjának* útján. A hármas funkció: 1. az *Akadémia tudományos műhely*, 2. az *Akadémia a kutatói társadalom érdekképviselője*, 3. az *Akadémia a nemzet tanácsadója*.

Helykeresés, 1996

Tisztelt Közgyűlés!

Engedjék meg, hogy röviden, csak emlékeztetőül néhány tényre idézzek fel az elmúlt hat esztendő vitáiból, eszmecseréiből, amelyek az Akadémia e *hármas funkciója* körül folytak részben közgyűlésen, részben elnökségi vagy különböző bizottsági üléseken.*****

* 1996. október 18. „Akadémia kultúrnemzeti alapokon”; 1996. december 12. „A magyar kultúra hordozói a határokon túl”.

** 1997. április 20. „A Domus Hungarica Scientiae et Artium alapításáról”.

*** 1999. május 3. „Új szintézist! (Közgyűlési beszámoló)”; 1999. december 6. „Az új szintézis érdekében. (Hároméves program)”.

**** 2000. június 9. „Az Akadémia Szülőföld-programjáról”; 2001. május 5. „Megújulásra képes autonómia”.

***** 1996. december 12. „Tudományos-technikai forradalom – tudománypolitika – Akadémia. (Közgyűlési előadás)”.

TUDOMÁNYOS MŰHELY ÉS MŰKÖDŐKÉPESSÉGE

Az Akadémia konszolidációja Miben is áll az Akadémia tudományoműhely-jellege? – tettük fel 1996 júniusában a kérdést. Áttekintettük az Akadémia több mint 150 éves történelmét, és azt mondtuk: tudományos műhelyként funkcionálhatott az Akadémia az *alapításától fogva*, amit biztosított az, hogy a tudományok összessége jelen volt, azaz a természet- és társadalomkutatás. Tudományos műhely volt kezdetől az Akadémia, mert célja volt, hogy *vitákat, előadásokat rendezzen, publikációkat jelentessen meg, díjakat osszon*. Erősödött az Akadémia tudományoműhely-jellege, mert 1949 után egyetemtől független *kutatóhálózatot* felügyel, és ugyancsak 1949-től a magyarországi tudomány *nemzetközi kapcsolatrendszerének* egy ideig formálisan is üzemeltetője volt. Megmaradt tudományoműhely-jellege 1994 után is, igaz, csökkent jogosítványokkal, de továbbra is a tudományos élet országos hatókörű szervezője.

Működőképesség Mik a teendők – tettük fel a kérdést – annak érdekében, hogy ezt a tudományos műhelyt *működőképessé* tegyünk? Milyen legyen az *Akadémia konszolidációja*? A teendőket kijelölték részben a szervezeti és anyagi szétesés, részben a program új célkitűzései.

Az intézethálózat mentése **Az intézethálózat konszolidációjáról.** Mindenekelőtt a széteséssel fenyegető intézethálózat konszolidálásához fogtunk 1996 nyarán. Az intézethálózatot a szovjet zóna országaiban 1949 után mindenütt a helyi akadémiákra bízta. 1990 után azonban, a szovjet rendszer politikai szétesésének részeként, szinte minden országban az intézethálózatok tönkrementek. Vagy felszámolták őket régi formájukban, mint Csehországban, vagy erodációnak vannak kitéve, mint Romániában, Lengyelországban, a volt Szovjetunió területén és más országokban is.* Mi azt

A világ kihívásai mondtuk: Magyarországnak is igazodnia kell az új tudományos-technikai forradalom kihívásaihoz, a tudásalapú társadalomhoz, a tudományos háttérintézményeket fel kell javítani. És ehhez az országos programhoz a legjobb alapot a főhivatású kutatói közösség képezi. Nem akarjuk mi értékelnünk önmagunkat, az intézethálózatot, de abban biztosak vagyunk,

Kutatói társadalom: kitörési erő hogy az itt dolgozó kutatói és kiszolgáló állomány *kitörési erő* lehet Magyarországnak modernizálásában. Mind a technikai, mind a kulturális modernizációban.** Ez volt az az érv, amellyel meg tudtuk győzni a politikai elitet. Érdemes az intézethálózatot rendbe hozni – mondtuk –, telephelyeit szanálni és átépíteni, a kutatók béreit az egyetemi szintre

* 1999. november 6. „Akadémia és tudománypolitika Kelet-Európában, 1918–1999”.

** 1996. december 12. „Tudományos-technikai forradalom – tudománypolitika – Akadémia. (Közgyűlési előadás); 1997. május 12. „A kutatóhálózat konszolidációjának alapelvei és kezdete. (Közgyűlési előadás)”.

emelni egy általános tudományos-egyetemi bérrendezés keretében, új projektekre központi pénzeket biztosítani. És nemcsak a kormányzatot sikerült ennek fontosságáról meggyőzni, hanem az akkori ellenzéki pártokat is. Kérésünk: biztosítsanak egy hároméves, tervszerű konszolidációhoz megfelelő pénzüsségeket. A belső átszervezést, ez esetben a talpra állítást, mi végrehajtjuk. Megtörtént.

A kutatóhálózatban 1,53 milliárd forintot fordítottunk 1997–99-ben a dologi és a tudományos költségek, az ún. alapellátás fedezésére, majd 2000–2001-ben újabb 1,5 milliárd forinttal sikerült a bérrendszer reformját végrehajtani, és bizonyos kutatási témákban fejlesztéseket is megindítottunk.* Ezzel is jeleztük: a konszolidáció nem a jelenlegi rendszer bebetonozása, nem nyugalmi állapot, hanem rendszerbe foglalás, szabályozott, kiszámítható működés és folytonos korrekcióképesség biztosítása.

Finanszírozási javítás

Tanszéki kutatócsoportok. Nem minden elmaradást tudunk behozni. Így elmaradt a tanszéki kutatócsoportok rendszer konszolidálása.** Okait most nem kívánom részletezni. Talán nem figyelünk eléggé oda a hálózat nagyobbik része, az intézetek talpra állítása közben. Talán nem figyelünk eléggé arra, hogy a mi kutatóhálózatunk nemcsak az intézetekből áll, hanem a kutatócsoportokból is. Azt hiszem, hogy a következő években – amikor már a bérreform révén, 2001 után egységes akadémiai és egyetemi bérbeállással számolhatunk – az egyik újra és újra felmerülő kérdés lesz a tanszéki kutatócsoportok rendszerének konszolidálása.

Elmaradások

Rendkívül fontosnak tartom azt, hogy megindult az új kutatási területek súlyának növelése és az 1980–90-es években elmaradt fejlesztések pótlása is. Számba vettük, mi kívánatos és milyen fejlesztések biztosíthatók az akadémiai eszközökből (az e célra elkülönített 270 millió forintból), és mihez szükségesek nagyobb pénzeszközök. Kívánatos az ökológia, környezettudomány, vízgazdálkodás, területfejlesztés, kisebbségkutatás fejlesztése – mondtuk.*** És ahogy ezt a martonvásári ülésen értékeltük is, e területeken valóban történt előrelépés.

Fejlesztések

Diszciplinaviták. Ezekhez a fejlesztésekhez kapcsolódott az egyes diszciplinák magyarországi helyzetének a felmérése.**** Hol állunk a fizika, a kémia, a matematika, a biológia, a szociológia stb. terén, az egyes szakmákban? Hol tart a világ, hol mi, és mit kell tennünk a kutatás-szervezetben, hogy a világszínvonalba kerüljünk és maradjunk! És

Diszciplinaviták

* 1999. november 11. „Az intézetkonszolidáció folytatása, 2000–2002”.

** 1999. január 27. „Támogatott kutatóhelyek és tudománypolitika”.

*** 2000. március 30. „Az intézet-hálózat fejlesztéséről”.

**** 1998. március 4. „Diszciplinaviták indítása”.

milyen módszertani-tematikai megújulásra, korrekcióra van szükség? Emlékezzenek csak, tudóstársaim, milyen eredményekkel folytak 2000–2001-ben a diszciplínaviták, amelyek az Akadémiát mint országos tudományos műhelyt kimondatlanul is a hazai tudományművelés mindennapjaiban az élre, a központba állították. A diszciplínaviták utolsó füzetét most, ezen hónapokban tudtuk megjelentetni és a közgyűlési könyvcsomagba tenni.

*Rendszeresség,
működő-
képesség*

A rendszeresség programja. Az Akadémia konszolidációjának az intézethálózatot messze túlhaladó célkitűzése volt a „rendszeresség programja”. A tudományos műhelyben végrehajtott reformok alapja volt ez. Azt célozta, hogy a kutatói gondolkodásban segítsük a szintetizáló látásmódot. Adjuk meg a lehetőséget, hogy a természet- és társadalomkutatók tematikái, kutatási módszerei közelebb kerüljenek egymáshoz, ismerjék meg egymás munkásságát, gondolatvilágát, olvassák egymás műveit.* Ezért is szorgalmaztuk, hogy a *szélfoglalókat* ne csak szabad előadás formájában tartsák meg akadémikusaink, hanem irodalmi formába is öntsék. Mi pedig közreadjuk azokat. Ezért törekedtünk arra, hogy a *közgyűlési előadások* a korábbinál is feszebb és tervezett tematikát kövessenek, és ezek jelenjenek is meg. Ahogy jelenjenek meg ismét az *almanach* kötetei. Az *országgyűlési beszámolókat*, illetve a kézben tartott országgyűlési vitákat is azért adtuk ki, hogy lássák tagtársaink: min dolgozik a másik, mozduljanak ki a diszciplínahatárokból, és lássák, milyen érvekkel és hogyan lehet az egyes tudományok eredményességének tényét elfogadtatni a közönséggel. Megindítottuk az *emlékbeszéd*ek sorozatát, amely egyrészt a folyamatosságot kívánta hangsúlyozni a tudományos gondolkodásban, az Akadémiában; másrészt a tudománytörténet művelésére és ezzel a magunk módszertani műveltségének csiszolására kívánta a figyelmet fordítani és felkelteni az érdeklődést a más tudományok művelői iránt. De ez a sorozat mindemellett a már korábban, 1998 és 1994 között lezajlott rendszerváltásnak egyik záróaktusa is kívánt lenni: a rendszerváltás átértékelési folyamatában, annak utolsó etapjaként szeretett volna az 1949 előtti magyar tudomány kiemelkedő alakjairól is megemlékezést adni.**

Kiadványok

*A rendszer-
váltás záró
aktusa*

Kiadói tevékenység. Természetesen a tudományos műhely rendbe hozásához tartozott volna az akadémiai *kiadói tevékenység* életre keltése. Máig nem tudtuk a tudományos publikációs rendszerünk azon sebeit begyógyítani, amelyeket az Akadémiai Kiadó amputálása, eladása okozott. Törekvéseink voltak, ezek azonban sikertelenek maradtak. Ez is

* 1997. január 6. „Akadémiánk belső életének alapkérdései. (Levél az osztályelnökhöz)”.

** 1999. február 9. „Emlékbeszéd az MTA elhunyt tagjai felett”.

egy bánat a sok közül. Ugyanakkor eredmény, hogy legalább a Nagylexikon kimentettük az Akadémiai Kiadó romjai alól, és noha sokat vitatkoztak róla – elismerem, nem alaptalanul – a napi sajtóban is, megítélésem szerint az egyetlen olyan lexikon, kézikönyv ez a sorozat, amely tükrözve a modern tudományos eredményeket, az igényes magyar középosztály könyvespolcára felkerülhet.*

Nagylexikon

A díjrendszer reformja. Végrehajtottuk az *akadémiai díjrendszer* reformját 1999-ben. Igazítottuk azt a piacgazdasághoz, és nyitottuk azt a világra. Nemcsak a Nemzetközi Matematikai Bolyai-díjat indítottuk újra, hanem új, vállalkozói díjakat is szereztünk Akadémiánknak. Összekötve ezzel is a tudományt a felhasználókkal, Akadémiánkat a társadalommal. Ugyanakkor rendszerbe állítottuk az új típusú díjak mellett a hagyományos akadémiai díjakat, azokat pénzügyileg is stabilizáltuk. Ez eredmény.**

Díjrendszer

Fontosnak tartom a számvetésnél, hogy számba vegyük *kudarcainkat* is, hogy lássuk a tudományos műhely meg nem oldott gondjait. Többször elmondtam, hogy kétszeri nekirugaszkodás ellenére sem tudtuk konszolidálni a *szakmai bizottságokat*. Amelyek egyébként a kutatásszervezet legdinamikusabb egységei lehetnének. Hiszen ezek hivatottak a tudományos fejlődés követésére, az új tematikák jelentkezését új bizottságok, vitaműhelyek kísérhetnék. Milyen formában finanszírozzuk, milyen formában tartjuk rendben őket? Csak a kérdésfeltevésig jutottunk.

Kudarcaink

Szólni kell a tudományterületek belső integrációs folyamatáról, az *osztályszerkezet* és ezzel a *tudományágazati arányok* tervezett korrekciójáról is!*** Ez, köszönhetően a Struktúra Bizottságnak, megindult. De e téren eredményekről beszélni még korai volna. Még ma sem tisztázott például az, hogy a három tudományterületnek milyen lesz a súlya az akadémiai osztályokhoz képest. Milyen szervezeti formában rögzül e három tudományterület, és mi lesz e három egységre bontás szerepe a viták szervezésében, a tagajánlásban, a díjak és a pénzeszközök osztásában, a kutatóintézetek felügyeletében, a szakbizottságok működtetésében?****

Tudományágak arányai

Nemzetközi kapcsolatok. *A nemzetközi kapcsolatrendszer* a tudományos műhely fontos eleme. Különösen az Akadémián, amelyet mi

* 1997. szeptember 18. „A Magyar nagylexikon újraindítása”.

** 1999. február 23. „Az akadémiai díjak új rendszere”.

*** 1997. november 17. „Akadémiánk belső szerkezetéről”; 2000. február 10. „Tudományágak arányának lehetséges reformja az Akadémián”; 2000. április 18. „Osztályok, tudományterületi arányok Akadémiánkon”; 2000. április 28. „Akadémiánk belső átalakításáról és társadalmi súlyáról”.

**** 2000. május 23. „A Struktúra Bizottság kiküldéséről”.

Nemzetközi kapcsolati rendszer országos autonómiaként, tehát a magyar autonóm tudományos flotta vezérhajójaként szeretnénk megjelölni. Mert ismétlem: autonómiákra, lokális és szakmai autonómiákra kell építeni a tudományszervezetet, nem pedig a végrehajtó hatalomra! És az autonómiák ezen építkezésében szükség van az országos képviselőre, az Akadémiára, de nem az országos irányításra, a végrehajtó hatalomra. Ennek a szerkezetnek az életképességét bizonyította a Tudomány Világkonferenciája 1999-ben, és az, hogy ennek szervezését a Magyar Tudományos Akadémia koordinálta, vezette. Mint azt is eredménynek tartom, hogy az Európai Unió és Magyarország tudománypolitikája, nem utolsósorban 1999 sikerei után, közel kerültek egymáshoz. Részben a főtitkár, részben egyes kutatóink közel kerülése az európai uniós adminisztrációhoz siker volt. Örömmel tölthet el bennünket, hogy az első európai uniós pályázatokon intézeteink jól szerepeltek, ami igazolta érvrendszerünket az akadémiai intézethálózat értékei mellett, talpra állításának értelme mellett. Arról azonban, hogy ezt az európai versenyképességet intézményesen tudjuk-e biztosítani akár országosan, akár az akadémiai intézethálózaton belül, arról végül is sajnos ma még semmit nem tudunk mondani.

Európai versenyképesség

Az európai uniós csatlakozás, valamint a közép-kelet-európai térség sajátos konfliktusainak felismerése kényszerítette ki belőlünk az aktívabb térségpolitikát. Azt, hogy megkíséreljük a szomszédos országok akadémiainak mozgósítását a térség jövőjét érintő kérdések megválaszolására.* A térségben a szovjet jelenlét megszűnése új világpolitikai perspektívákat nyit, amelyek kutatása közös feladat. A politikai-gazdasági rendszerváltás új társadalompolitikai-szociális konfliktussorozatokat kelt, kutatni kell ezek feloldásának módjait. Egyáltalán, vannak hasonló okai a nagyon is hasonlóknak tűnő jelenségeknek? Azután itt vannak a több évszázados etnikai-nemzeti ellentétek, amelyeket nem sikerült feloldania az 1910–90 között élt generációknak.** Tud az akadémiai értelmiség valami életképes javaslattal előállni? No és a szűkebb működési területünket, a tudományt, az értelmiségpolitikát sem hagyhatjuk ki a regionális közös gondok sorából. 1999. január 1-jétől a térség kis államainak tudománypolitikája tagja az uniónak: intézményei pályázhatnak az unió alapjainál, így a tudományos keretprogramoknál. Nem kellene a térség problémáival megismertetni Nyugat-Európát azon az úton is, hogy a helyi természeti, műszaki és társadalmi témákat közösen tárjuk fel, és vonunk be ezek kutatásába nyugati partnerintézeteket? Hiszen az unió pályázati rendszerének egyik célja épp az, hogy a határokat átlépő,

Regionális tudomány-politika

* 1999. április 8. „Közép-Kelet-Európa-ismeret a világban”.

** 1999. május 27. „Románok, magyarok a közép-kelet-európai térségben”.

kontinentális problémákat a különböző államok területén élő kutatók együttese vizsgálja!

Ilyen megfontolásokkal kezdtünk részben Brüsszel, részben a szomszédos országok irányába aktív tudományos külpolitikát. Munkamegosztásban a külügyekért felelős főtitkár Brüsszelt, az elnök a szomszédokat kereste föl. Eredmények, kezdeményezések, másutt sikertelenség, féleredmény. Ez a rövid mérleg.*

Úgy gondolom tehát, hogy Akadémiánknak mint tudományos műhelynek a működőképessége javult az elmúlt hat esztendőben. És a konszolidálás közben a hiányok is a felszínre kerültek, amely hiányokkal természetesen a következő vezetésnek is szembe kell néznie, és amely hiányosságok leküzdésére a most távozó vezetők mint egyszerű kutatók segítő partnerek lesznek.

*Működő-
képességünk*

KUTATÓK ÉRDEKKÉPVISELETE

Akadémiánk második funkciója, hogy a magyar és a magyarországi kutatók érdekképviselője – mondottuk 1996-ban. Mire alapozzuk ezt a nagyralátó, ambiciózus programot?

Országos autonómia. Lehetőséget ad erre részben az, hogy az Akadémia országos autonómia. Az autonómiák típusait tekintve az MTA *országos hatókörű*, míg az *egyetemek lokális autonómiák*. A kis nemzeti kultúrában szükség van országos tudományos és kulturális autonómiákra, amelyek az anyanyelvi kultúra és tudományművelés, valamint a szállásterület természeti adottságainak karbantartását és a világ élenjáró eredményeinek közvetítéséért, kanalizálásáért felel, s egyben *koordinálja* a lokális autonómiákat, hogy a hazai társadalom eredményei megjelenjenek a nemzetközi szellemi piacon. És mindezen túlmenően az országos kulturális autonómiák – köztük az MTA – lássák el a kultúra „munkásainak”, a kutatást művelőknek az *országos érdekképviselését*.** Alapot ad erre az, hogy az Akadémia osztályai, tudományos bizottságai kezdettől törekedtek az egész magyarországi kutatóközösség átfogására. Az 1994. évi törvény pedig azzal, hogy létrehozta a köztestületet – igaz, külső nyomásra –, az Akadémiát alkalmassá tette arra, hogy a Magyar Tudományos Akadémiából a kutatók érdekképviselő intézményét fejlesszük ki.

*Országos
hatókörű
autonómia*

*Koordinál,
képvisel*

* 1999. december 17. „A közép-kelet-európai akadémiaik együttműködéséről. (Szlovák-magyar együttműködés)”; 2000. június 3. „Új transzszilvanizmus, multikulturális egyetem. (Román-magyar tárgyalások a tudománysszervezetről)”; 2000. október 3-4. „Horvát-magyar kapcsolatok az értelmiségpolitikában”.

** 1998. május 4. „A jövő Akadémiája. (Közgyűlési előadás)”.

- A kisebbségi tudományosság képviselése* **Nemzeti (kisebbségi) kultúrák képviselője.** Amikor azt mondtuk, hogy Akadémiánkat kultúrnemzeti alapra kívánjuk helyezni, akkor ezzel azt is elhatároztuk, hogy Akadémiánk a magyar állam határain kívül élő magyar kutatók érdekképviselője is legyen.* Azt is mondtuk: a kultúrnemzeti szervezetnek, a közttestületiség kiterjesztésének szerepe lehet a Trianon keltette társadalmi-lélektani konfliktusok feloldásában. Azaz: a határokon túl élő magyarság szellemi, lelki hozzánk csatolásában. Ez a kultúrnemzeti építkezés ugyanakkor azt is jelenti, hogy a magyarországi nem magyar kisebbségek tudományos irodalmát is támogatjuk. Ugyanazon kultúrnemzeti elv alapján, amely alapján támogatjuk, felkaroljuk a határokon túli magyar kutatók anyanyelvi tudományos tevékenységét.**
- Az európai fejlődés* Ezen tudáspolitikai programunkhoz alapot adott a jelen és a következő évtizedek *európai fejlődéséről* vallott felfogásunk. Meggyőződésünk volt, és ezt a meggyőződésünket nem adtuk föl, hogy a nemzeti identitás az elmúlt években és a jelenben, ugyanígy a következő évtizedek Európájában egyre erősebb lesz. Ez a tendencia nem írható le egyszerűen a „reakciós” vagy „konzervatív” kategória rendszerébe szorítva. Ez egy erősödő tömeglelki, közgondolkodásbeli folyamat eredménye, amelyről közgyűléseinken többször beszéltem. Arról ugyanis, hogy korunk nagy tömeglelki öntudatosodása az ember identitáspluralizmusának kifejlődésében is megnyilvánul: a szociális, nemzeti, világnézeti, korosztály- és nembéli identitások újraerősödésében. Az identitáspluralizmusnak ezen fölerősödése meg fogja szüntetni az állampolgári identitás mindenhatóságát.*** Ez irányba hat az integrációs fejlődés, Európában az uniós fejlődés. Hiszen az Európai Unió a nemzetállamok legfontosabb jogosítványai közül többet elvon (külügy, védelemügy, pénzügy), vagyis csökkenti a nemzetállami adminisztráció szerepét. Így szabadabban fejlődhetnek ki az újabb technikai fejlődés erősítette egyéb közösségi, kisközösségi identitások, ezek között a nemzeti vagy világnézeti-vallási, szociális, családi identitások. Ezek sokkal nagyobb erőt fognak képviselni a jövő század közösségépítésében, mint kaptak az állami identitás másfél száz éves, ha úgy tetszik, egyeduralma idején.
- Elnöki bizottság* Ezeknek az elveknek érvényre juttatását kezdtük el 1996-ban, amikor megindítottuk a határokon túli magyar tudományosság programját,**** ezek között is először az ún. Kapcsolatok-programot, amelynek eredményeként biztosítottuk a külső tagok kapcsolatát a tudományos

* 1996. október 18. „Akadémia kultúrnemzeti alapokon”.

** 1998. október 15. „A kisebbségpolitika új útjai”; 1999. december 9. „A magyarországi kisebbségek tudományossága”.

*** 1999. december 6. „Az új szintézis érdekében. (Hároméves program)”.

**** 1996. június 28. „A Határokon Túli Magyar Tudományosság Elnöki Bizottság megalakítása”.

osztályokkal, finanszírozva a külső tagok magyarországi tartózkodását. Ösztöndíjakat adtunk, folyóiratokat, meghívásokat küldtünk. Majd 1997-ben indítottuk – ahogy erről az imént, más összefüggésben már szóltam – a Domus-programot, amelynek keretében, most már túllépve az akadémikusi körön, a határokon túl élő, magukat magyarnak tekintő kutatókat hoztuk magyarországi kutatóintézetekbe, ösztöndíjat és szállást biztosítva számukra. Ezután 1999-ben indítottuk a Szülőföld-programot, amelynek célja: segítsük elő, hogy a magyarság maradjon otthon szülőföldjén, s ott legyen a magyar kultúra hordozója, művelője. Ott, szülőföldjén, helyi intézményeiben kell ösztöndíjakkal, kutatási pénzekkel, műszerrel, kutatásszervezeti és egyéb eszközökkel őket segíteni. 2000-ben pedig létrehoztuk a határokon túli köztestületi tagságot.* Így elmondhatjuk, a programot befejeztük. Akadémiánkat kultúrnemzeti alapokra helyeztük.

Domus-, Szülőföld-program

Egyházi tudományosság. Több kísérletet tettünk arra, hogy a Magyarországon 1949 után megbillent egyházi és állami, egyházi és világi tudományosság között létrejöjjön a harmónia. Eredményeink vannak, de nem elegendők. Először a Teológiai Akadémia szervezésének közös programját ajánlottuk fel. Így akartunk közeledni egyházainkhoz. A felekezetek közötti viták miatt azonban ez nem valósult meg (1997–98). Végül is az elmúlt esztendőben sikerült a köztestületi tagság kiterjesztése az egyház kereteiben dolgozó kutatókra.** Tisztáztuk a köztestületiség kritériumait, a világi és egyházi tudományos minősítés kompatibilitását. Ez már eredmény, amelyet örömmel jelentek a közgyűlésnek. Részeredmény. A program folytatásra vár. Célunk ugyanis nemcsak az, hogy az egyházi intézményekben dolgozó egyházi személyek Akadémiánk köztestületének tagjai legyenek, hanem az is, hogy Magyarországon a teológia művelése akadémiai stúdium legyen, s hogy a teológiai gondolkodás megfontolásai szembesüljenek a világi kiindulású gondolkodás normáival, módszereivel. Tisztában vagyunk azzal, hogy az egészséges viszony helyreállítása generációk feladata lesz.

Egyházi és világi tudományosság

Fiatal kutatók érdekei. A magyarországi kutatók érdekképviseleti szervezetéről gondolkodva, külön kérdést jelentett számunkra a *fiatal kutatók* képviseleti rendszerének kiformálása. Hogyan lehetne a legfiatalabb kutatói generációt bevonni Akadémiánk szervezetébe?*** Az

A teológia művelése

* 2000. május 9. „Millennium és Akadémia. (Közgyűlési beszámoló)”; 2001. november 5. „Kezdeményezőkézség, rendszeresség, folyamatosság, korrekcióképesség. (Közgyűlési beszámoló)”.

** 2001. augusztus 29. „Teológia, egyházi tudományosság és Akadémia”.

*** 1996. december 6. „A Bolyai-ösztöndíj indításáról, a tudósutánpótlásról”; 1998. október 19. „Fiatalkori életcélok, fiatal kutatók”; 2000. december 1. „Generációk és kutatásszervezet”.

Bolyai-ösztöndíj, -klub idős emberek szervezetébe? A 2001. novemberi közgyűlésen hosszan beszéltem arról tagtársaimnak, milyen előnye lehet annak, hogy Akadémiánk – elnézést, magam is oda számítok – az „öreg emberek Akadémiája”. Hogy mennyi és hol jelentkező előnye lehet az idős kornak a tudomány művelésében? És mennyi haszna van a kutatószervezetnek az idősebb generációk aktív jelenlétéből? De az öregek jelenlétének haszna – mondtuk – csak akkor van, ha mögöttük a fiatal nemzedék is jelen van nagy számban. Mégpedig nemcsak a laboratóriumban, hanem a tanszék-, az intézetvezetésben. És jelen vannak, intézik a dolgokat, utat törnek nemcsak a tanszékeinken, hanem köztestületünkben is. A Bolyai-ösztöndíjat 1997-ben azért alapítottuk, hogy akadémiai keretekbe vonjuk a fiatalok legkiválóbbjait, hogy megteremtsük az akadémiai doktori utánpótlást. Ezért is örültünk annak, hogy a Bolyai-ösztöndíjasok 1999–2000-ben már a saját klub alakításának tervével jelentkeztek. Ez a klub a köztestületen belül a fiatalabb generáció érdekvédelmi szervezeteként léphet fel. Most, 2002 tavaszán a fővárosi (központi) Bolyai-klubon kívül két regionális központban is működik már Bolyai-klub. Gergely János akadémikusnak, a Bolyai Kuratórium elnökének kiemelten köszönetet kell mondanom a szervezésért, a gondoskodásért, a szeretetért, amellyel a Bolyai-ügyet kézben tartja öt éve. És köszönet illeti a Bolyai-ösztöndíj Tanácsot, nem is szólva a Doktori Tanács tisztviselőiről. Köszönet a gondoskodásért és a türelemért. Mert nemcsak hozzánk, idős emberekhez, hanem a fiatal emberekhez is sok-sok türelem szükséges.

Társadalmi Kapcsolatok Bizottsága **Nyitás a társadalom felé.** Akadémiánk a kutatói társadalom képviselőjeként fogalmazta meg a „nyitás a társadalom felé” programot. Közeledjék a tudomány a felhasználók felé, nyisson az Akadémia a társadalom és a vállalkozói társadalom felé. A tudásalapú társadalom, a társadalomban a tudásalapú értékrend csak akkor alakul ki, ha az Akadémia ezt programul tűzi ki, és megteremti a tudomány és társadalom egymáshoz közelítésének szervezeteit – mondtuk 1996 májusában.** Ezért hoztuk létre a PR-irodát, a Társadalmi Kapcsolatok Elnöki Bizottságát, Horn Péter vezetésével. 1997. november 3-án a mi javaslatunkra indult útnak a Magyar Tudomány Napjának intézménye.*** Akadémia és média viszonyát igyekeztünk rendezni, tévésorozatokot, rádiósorozatokot, napilapokban cikksorozatokot rendeltünk. A sikerek mellett azt is látni kell, hogy az üzleti és a közérdek nemegyszer elvált, elválik egymástól. A két érdek szétválása gyakran más célok felé sodorta mind a média,

* 2001. november 5. „Kezdeményezőkézség, rendszeresség, folyamatosság, korrekció-képesség. (Közgyűlési beszámoló)”.

** 1996. május 23. „A Társadalmi Kapcsolatok Igazgatóságának létrehívása”.

*** 1997. november 3. „Nyitás a társadalom, a közélet és a vállalkozók felé”.

mind az akadémiai vezetés figyelmét. Sok eredményt hozott a nyitás a vállalkozói társadalom felé. Nemcsak a vállalkozói réteg megjelenése a Magyar Tudományos Akadémián díjakkal, közös bizottságokkal mutatja ezt, hanem még inkább a számokban nem mérhető jelenség: a hazai vállalkozók a mindennapok szintjén közelebb kerültek a tanszékekhez, intézetekhez, még természetesebben fordulnak megrendeléssel hozzánk, mint korábban.

*Vállalkozók
és Akadémia*

Az Akadémia láttatása mindenesetre sikeres volt. Noha megszaktak a korábbi tévésorozatok, amelyet az Akadémia kezdeményezett, és ma már nem túl sok rádiósorozatot hallani, amelyek az 1997–98-as nagy fellendülés idején keletkeztek,* mégis úgy gondolom, hogy nem szabad feladni a tudomány társadalmi bemutatására tett törekvésünket. A társadalom akkor fogja belátni a tudományos kutatás fontosságát, a társadalom egyes tagjai a politikai választásokon akkor fogják tudománybarát programmal útnak indítani képviselőiket, amennyiben a tudomány képviselői, a kutatói társadalom képes rádióban, televízióban elmagyarázni, miért fontos az, amit mi csinálunk.

*Akadémiai
folyóirat
a képernyőn*

Tisztelt Közgyűlés!

Regionális központok. Talán már unják, amikor az MTA *regionális központjainak* a fontosságát említem a közgyűléseken, hiszen minden egyes elnöki beszámolómban ez hangsúlyt kap: az országos jelenlétünk, sőt a határokon túli tudományosságban szervező szerepünk csakis a regionális központok révén valósulhat meg. Tudatosan beszéltünk a regionalitás szerepéről a tudománypolitikában, sokat is tettünk, de sok még a fejleszteni való.** A Struktúra Bizottság legutóbbi jelentésében is úgy fogalmazott, hogy a regionális központok legyenek a helyi (vidéki) egyetemeknek, kutatócsoportoknak az összetartói, tudománypolitikai programalkotó testületek. Én úgy látom, hogy ha valahol az ún. nagy Akadémia megalósul, akkor az – ahogy Michelberger alelnök úr mondotta egyszer – a regionális központokban valósul meg. Szeretnék ezúttal is köszönetet mondani a regionális központok volt és jelenlegi vezetőinek és az ott élő akadémikusoknak. Ők nap mint nap bizonyítják: nincsen ún. vidéki és fővárosi tudós, csak jó és rossz tudós van. De ugyanakkor felszólítom őket, továbbra se adják fel a harcot azért, hogy a vidéki kutatók intézményes – és sajnos intézményesült – hátrányait valamilyen módon ledolgozzák az Akadémia segítségével. Ahhoz ugyanis, hogy a vidéki kutatók megközelítő helyzetbe jussanak a fővárosban élőkhez, kevés az egyéni igyekezet, ahhoz intézményes segítség szükséges.

*Országos jelen-
lét: a regionális
központok*

*Vidéki és
fővárosi tudós*

* 1998. március 30. „Tudomány, ismeretek a képernyőn”.

** 1999. december 6. „Az új szintézis érdekében. (Hároméves program)”.

Jól érezni magunkat **Akadémiai Klub.** Úgy gondolom, hogy a köztisztületi élet egyik szép színfoltja a *klubélet*, és a köztisztületi szervezet szerves része lett az elmúlt két év során az Akadémiai Klub.

Véleményem az, hogy a kutatásszervezetnek egyetlen célja lehet: minél jobb feltételeket biztosítson a kutatáshoz, a kutatói gondolkodáshoz. Biztosítson megfelelő bérezést, biztosítson megfelelő laboratóriumot, megfelelő infrastruktúrát. De azért nekünk azzal is törődnünk kell, hogy ezek a kutatók *jól érezzék* magukat az életben.* Az egyszer megélhető életben. És a jó közérzet nem csak az anyagiaktól függ. Az egyén jó közérzete függ attól is, hogy mennyire találja meg helyét a társas életben, az emberi érintkezések, az érzelmi élet kulturális-szellemi fórumain. És ehhez a kereteket, a lehetőséget a közösség vezetőinek kell biztosítaniuk. Szerethető Akadémiát szeretnék kiépíteni – mondtam egy alkalommal, amikor a sajtónak be kellett mutatnom az Akadémiai Klubot. Egy olyan Akadémiát, ahol a kutatók nemcsak a laboratóriumok jó munkásaiként, nemcsak az íróasztalok fölé görnyedő tudósokként jelennek meg, hanem ahol kinyithatják emberi énjük egészét, és vidámak, zenét hallgatnak, asztaltársaságokat alkotnak. És akár a gasztronómiai élvezetek, netán a villányi jó vörösboroknak az élvezete közepette beszélnek meg akár a szakmájukat, akár az őket személyesen leginkább érdeklő kérdéseket.

Új társasági forma Az Akadémiai Klub másik célja a vállalkozói, közéleti értelmiségi réteg, valamint a kutatóértelmiség személyes kapcsolatrendszerének kialakítása. A klub létrehozása az épületben, a színvonalas környezet és vendéglátás kialakítása egy kezdeményezés, amelyet tovább kell alakítaniuk a résztvevőknek, az új életformákhoz igazítani a szervezeti kereteket, s talán, ha kell, módosítani is. A székház kapuját kinyitottuk – mondtuk 1997-ben –, lehet, hogy túlságosan szélesre tártuk – mondtuk 1999-ben.** Ezt is felül kell vizsgálni természetesen.

Hiányosság: tudományos társaságok Ha a köztisztületi *érdekképviselet hiányosságaira* térünk, akkor önkritikusan kell beszélnünk az *Akadémia* és a *tudományos társulatok* kapcsolatáról. Pontosabban arról: azok nincsenek elég szoros viszonyban Akadémiánkkal. A MTESZ, a MOTESZ elnöke és vezetői akadémikus-társaink közül kerülnek ki, de a kapcsolat mégsem intézményes. Sokkal több közös rendezvényt, közös fellépést képzeltünk el. Különös gondot okoznak a társadalomtudományi társaságok. Amíg a természettudományi társulatok jól szervezeten élnek, támogatásuk Akadémián kívüli eszközökből biztosított, addig a társadalomtudományi társaságok teljesen az Akadémiára szorulnak, és még csak anyagi támogatásukat sem

* 1999. február 2. „Az induló Akadémiai Klubról”.

** 1999. február 4. „Felújított székház és akadémiai célok”.

tudjuk biztosítani. Kísérletet tettünk a helyzet javítására, de az akció egyelőre sikertelen maradt. Ezen a téren 1996-hoz képest sajnos nincs előrelépés. *Sok aprómunka van vissza*

Ha most már összegezni akarom a legutóbbi, martonvásári elnökségi ülésre, a beszámolóhoz készített jegyzeteimet, akkor azt mondhatom: Akadémiánk második funkciójának kiépítése, hogy ugyanis legyen a magyarországi kutatók érdekképviselője, megkezdődött. Működőképessé tettük ezt a szervezetet, de mérhetetlenül sok aprómunka áll még előttünk.

A NEMZET TANÁCSADÓJA

Legyen az Akadémia a nemzet tanácsadója! A jövő Akadémiájának harmadik funkcióját így jelöltük meg.

Említettem, hogy az 1996. nyári eszmecsereinken az egyik kiindulópontom az volt: a 21. században a *civil szervezeteknek* sokkal nagyobb szerepe lehet, mint ahogy azt mi gondoljuk most, a 20. században. Mind Európában, mind Magyarországon. Ám nem biztos, hogy ezt az ellenérdekeltek engedni fogják. Nem kell és nem is lehet mindent a végrehajtó hatalom eszközeivel megoldani – mondtuk. A klasszikus görög-római demokrácia, amelynek mi az örökösei vagyunk, éppen azért tudott kétezer éven át kitűnően működni, hibák elkövetése, zsákutcák nyitása mellett is, mert nem engedte, hogy az *állam teljesen* azonossá váljék a *kormányzattal*, és nem adta a társadalmat teljesen a mindenkori kormányzó elit kezébe. Az autonómiák, az önkormányzatok, a modern kori civil szervezetek előzményeinek szerepe – még mielőtt a civil fogalom megszületett volna – erős volt. A különböző önkormányzatok mind az ókori társadalmakban, mind a feudalizmusban éltek, működtek és működtek a társadalmat. Csak a polgári állam – ennél fokozottabban azután a szocialista és a nemzetiszocialista állam – központosította a közösségi élet szervezetét, semmisítette meg az előző évezredek számtalan autonómiáit.

De most új jelenségek törnek előre, amelyekről az előző közgyűléseken is beszéltem, szükségszerűen nő az egyén önmegvalósítási vágya és csökken az állami adminisztráció mindent kézben tartó totális hatalma. * (Ahogy azt az előbb is – a kultúrnemzet és állam viszonyáról szólva – igyekeztem vázolni.) Meg vagyunk győződve arról, hogy a 21. században ez a végrehajtóhatalom-túlsúlyos államszervezet módosulni fog, a végrehajtó hatalom kénytelen lesz számos funkciót átengedni a civil szervezeteknek. Ez azt jelenti, a civil szervezet közfeladatok végzését vállalja, *Civil szervezetek a közfeladatok végzésében*

* 1999. december 6. „Az új szintézis érdekében. (Hároméves program)”.

ezekhez a feladatokhoz a költségvetésből, az állampolgárok adójából támogatást kap. A végrehajtó hatalom nem szól bele a feladat teljesítésének folyamatába, az az autonómia dolga, az állam csak elszámoltat a közpénzekkel.

Stratégiai kutatások **Nemzeti Stratégiai Kutatások.** Így gondolkoztunk mi államszervezet és autonómia, politika és tudomány viszonyáról 1996 nyarán, amikor a Nemzeti Stratégiai Kutatások Programjával előálltunk. Az akkori kormányzattal és az akkori ellenzékkel teljes egyetértésben megállapodtunk: az Akadémia föl vállalja a nemzet és az ország előtt álló alternatívák felderítését, a társadalmi-természeti konfliktusok leírását, és javaslatot tesz a konfliktusok feloldására és a hosszú távon nyíló lehetőségek kiaknázására.*

Agrárium, energia, környezet, ökológia, közlekedés, Alföld, Duna Nemcsak a kormány, nemcsak a minisztérium, nemcsak a pártok számára készítünk mi felméréseket és programokat, hanem az egész politikai és kulturális elit számára is. Számítva arra, hogy valamikor, valahol – ha áttételesen is – az egyes állampolgár egyéni életstratégiájának meghatározásához is segítséget nyújtunk. Gondoljunk csak az agráriumról, az energetikáról, a környezetvédelemről, az ökológiáról, a közlekedési stratégiáról, vízgazdálkodásról, településről, Dunáról, Alföldről készített stratégiai elemzéseinkre! Ma ott tartunk, hogy amikor márciusban a főtitkárhelyettes úrral a szaktárcánál az Akadémia következő évekbeli költségvetéséről tárgyaltunk, akkor a miniszter úr két témakört jelölt meg, amelyet a kormány a tárcaközi egyeztetések után is kiemelten kért művelni, és ezek egyike a stratégiai kutatások volt.

Állami-egyházi politikai elit használja A politika, sőt az egyházi és az önkormányzati elit is hasznosítja ezeket a másfél-kétezer példányban megjelenő munkákat.** Engem személy szerint is örömmel tölt el, aki éjszakákon szerkesztem e köteteket, amikor bevallja a miniszterelnök, miniszter, ellenzéki vezér, hogy az ő beszéd-előkészítő és elemző stábja highliterrel húzgálja alá a stratégiai kötetek mondatait, bekezdéseit. Mert törekvésük – így ők –, hogy a parlamentben a vitákat szakszerűen folytathassák.

Társadalmi szolgálat Látjuk ma már, hogy a stratégiai kutatások tematikája gyakran hiányos. Bizonyos területeken kellene a kutatás, a világos állásfoglalás, de hiányzik a szakember. Más esetekben elvesztünk a részletekben, egyes témákat nem sikerült koncentráltan megragadni. A stratégiai kutatások szolgálat, *társadalmi szolgálat*, de tudományon belüli haszna is óriási: szintézisre ösztönöz bennünket, mert kénytelenek vagyunk évtizedek óta összegyűlt részletes kutatási eredményeinket röviden, érthető formában a

* 1996. szeptember 10. „Magyarország az ezredfordulón. (Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián)”.

** 2001. június 12. „Az akadémiai Nemzeti Stratégiai Kutatások hozadéka”.

közönség elé tárni. És felhívja a figyelmünket: hol hiányos a magyar kutatásszervezet. Össze is köt bennünket a *felhasználói társadalommal*. Egyúttal segít átlépni *alapkutatás és alkalmazott kutatás* gyakran merev választóvonalait.

Tisztelt Közgyűlés!

Közélet és politika. Külön szeretnék köszönetet mondani az elnökségem alatt működött két kormánynak. Mind a Horn-, mind az Orbán-kormánynak. És e köszönetemet nem véletlenül csoportosítottam a Nemzeti Stratégiai Kutatásokról szóló beszámolófejezethez. Nem olyan idő van ma Magyarországon, amikor két, egymást váltó kormányt lehet egy napon, egy fórumon említeni, és nem olyan idő van, amikor az emberek elfogadják, hogy mind a kettőről pozitív jelzőkkel beszéljek. A politikától távol élő ember vagyok, aki véletlenül és váratlanul töltött csak egy évet az adminisztrációban. Vannak már *tapasztalataim*, de mivel rövid ideig voltam az adminisztrációban, vannak még *elvárásaim* is a politikusoktól. Nekem sokkal jobb véleményem van a magyarországi politikai elit tudományhoz fűződő viszonyáról, mint a társadalomhoz fűződő viszonyáról. A magyar politikai elit érti azt – legalábbis hagyják magukat erről meggyőzni –, hogy vannak a nemzet életében a közösség sorsát hosszú távon meghatározó tényezők, és ezek között az egyik első számú tényező a *tudomány*. És hogy ezt a tényezőt nem szabad négyéves periódusokhoz kötni. Törekedni kell természetesen arra, hogy a politikai elit különböző pártprogramjaiban helyet kapjon a tudomány kiemelt támogatása. Ez meg is történt, tettünk is ennek érdekében, és teszünk most is.

Ugyanakkor meg kell mondanom: sem az Orbán-kormány, sem a Horn-kormány soha nem törekedett arra, hogy részkérdésekben befolyásolja az Akadémiát. Voltak vitáink a kormányzattal, hol Bős–Nagymaros kérdésében, hol a nyelvtörvénnyel kapcsolatosan, de ezeket a vitákat mindig *függetlenségünk és autonóm pozíciánk* megőrzésével, eredményesen tudtuk zárni. Az eredményesség mérhető a gyakorlaton: sem az Akadémia megítélése, sem az Akadémia költségvetése nem károsodott attól, ha akár az elnök vagy az akadémiai bizottságok nem mondtak bizonyos kormánykívánságokra. A hat év tapasztalata alapján kijelenthetjük: a politikai elit érettségének, de talán egy nemzet politikai érettségének is az egyik mutatója, ha tudomásul veszi, van *közélet*, és van *politika*. S a kettő nem ugyanaz. A pártpolitika *ne akarja elfoglalni* a közéletet! A közéletben vegyenek részt a civil szervezetek, a tudóstársadalom és a kultúra intézményei. A *napi politikát* intézzék a pártok, de ettől nekünk távol kell maradnunk. Ha mi nem akarunk pártpolitikát úzni, akkor a pártpolitikai elit is tudomásul veszi, hogy nem csorbítja a mi közéleti funkcionkat, és nem korlátozza kutatói szabadságunkat.

A Horn- és az Orbán-kormány elismerése

Elvárások a politikától

Eredményes, korrekt viták

Közélet és politika

*Tudomány-
politika az
ezredforduló
Magyar-
országon*

Tudománypolitika. Az Akadémia nemzetitanácsadó-szerepéhez tartozik a tudománypolitika elvi kérdéseinek folyamatos kutatása. Úgy gondolom, hogy elsősorban az 1997–98-ban indult tudománypolitikai programjaink hozzájárultak ahhoz, hogy ma Magyarországon a tudománypolitikáról többet beszélnek, mint Klebelsberg óta bármikor. Eredménynek tartom, hogy elkészült a „Tudománypolitika Magyarországon az ezredfordulón” című kötet* és az ehhez kapcsolódó tíz vitaanyag. Eredménynek tartom, hogy a *diszciplínáviták befejeződtek*, és ezek következtetéseit a Struktúra Bizottság Akadémiánk belső reformjainak folytatásakor majd hasznosíthatja. Eredménynek tartom, hogy elkészült és megjelent a *magyarországi kutatóhelyek háromkötetes katasztere*. De úgy gondolom, hogy a hazai tudományosság áttekintése nem egyszeri feladat. A fejlődés rendszeres nyomon követése és az áttekintés igénye állandóan éljen gondolkodásunkban! A diszciplínák és a tudomány egészének világtendenciáit folyamatosan kell figyelni. A hangsúly a folyamatosságon van. Mert az Akadémiának, mint a magyar tudomány vezérhajójának, rajta kell tartania a szemét a világ vizein és a hajóraj felkészültségén is. Folyamatosan figyelemmel kell kísérnie a világ tudományosságának és a világ kutatószervezetének fejlődését, és ehhez mérten alakítani a magyarországi tudománypolitikát.

*A magyar
tudomány
vezérhajója*

Millennium és a 175. év. Végül Akadémiánk nemzetitanácsadó-szerepéhez tartozik az is, hogy mértékadóan részt vegyünk bizonyos, a nemzet és az állampolgári közösség szempontjából fontos évfordulók vagy események megünneplésében.

*Politika,
egyház,
tudomány*

Szeretném emlékeztetni közgyűlésünket: itt, ebben a teremben 2000. május 8-án zajlott le a millennium központi tudományos ülészsaka, amin az Akadémia elnöke tartott előadást,** a politika nevében beszédet mondott a miniszterelnök, az egyházak nevében pedig a bíboros úr. Arra is felhívom figyelmüket: mind a politikai, mind az egyházi élet valamennyi képviselője – így az ellenzéké, a különböző felekezeteké is – megjelent. Szeretném emlékeztetni közgyűlésünket: minden eddiginél kiválóbb közgyűlési előadás-sorozatot hallgathattunk 2000 májusában, amikor az akadémiai osztályok azt próbálták felmérni, hogy milyen szerepe lehet a tudománynak – saját diszciplínájuknak – az államiság és a közönség megtartásában.

*Az Akadémia
alapításának
évfordulója*

Megítélésem szerint ugyanilyen kiválóan vizsgázott a kutatói közösség, mindenekelett az osztályok az Akadémia alapításának 175. évfordulójának megünneplésében. A 2000. novemberi ülészsakon a tudományok

* Glatz Ferenc: „Tudománypolitika az ezredforduló Magyarországon”. Bp., 1998. (E sorozatban újrakiadva: 2002.)

** 2000. május 8. „Az ezeréves magyar állam”.

fejlődését vizsgálták tagtársaink az Akadémián belül, amiből az újkori magyar tudományfejlődés rajza kerekedett ki. Elkészült és hamarosan napvilágot lát az akadémikusok életrajzi lexikona mintegy 150 ív terjedelemben,* és megalakult a *Tudománytár* nevű kutatócsoport, melynek célja Akadémiánk történeti adatbázisának építése és rendszeres Akadémia-történeti kutatások folytatása.

FOLYTONOS MEGÚJULÁS

Tisztelt Közgyűlés!

Ha végezetül néhány összefoglaló mondatban kellene összegeznem, hogy mennyire sikerült Akadémiánk „helyét a nap alatt” meghatározni, az új Akadémia kereteit, alapvető három funkcióját rögzíteni, akkor azt mondanám: Akadémiánk kutatói közössége kiszenvette magából ezeket a kereteket, kiformálta az *önmeghatározás ismérveit*. Az, hogy az alapfunkciókat a különböző vitáan csiholtuk ki önmagunkból, alap lehet ahhoz, hogy a következő években is Akadémiánk különböző akciói épüljenek rájuk. De természetesen azt sem feledhetjük: egyetlenegy autonómia, egyetlenegy szervezet sem rendezkedhet be változatlan-ságra, állandóságra. Lehet, hogy a szervezet egyes életszakaszaiban ezen három funkció belső aránya változni fog. Egyik időlegesen fölerősödik, a másik átmenetileg háttérbe szorul. Nem tudhatjuk. A legfontosabb, hogy Akadémiánk fejlődőképes és korrekcióképes legyen. Nehogy az autonómia – mint annyiszor a történelemben – a megmerevedés szervezete legyen. Ezért tartom fontosnak a Gergely János vezette *Struktúra Bizottság* továbbélését.** Még akkor is, ha sokszor a koncepcionális kérdésekről indított viták rosszul sikerülnek, az osztályüléseken sporadikussá válnak. Nem baj. A fontos: tudomásul vettük, hogy szükség van az állandó újragondolásra, mind kutatói gyakorlatunk, mind kutatásszervezetünk korrekcióképességére. Köszönöm a bizottság tagjainak, hogy az első kudarcok után nem adták fel a küzdelmet, a vitázókedvet. Mert mégis ismételtelen figyelmeztetnünk kell önmagunkat a konszolidált állapot helyes értelmezésére. Ismétlem: a konszolidált állapot – szerintem – nem nyugalmi állapot. *A konszolidált állapot azt jelenti, hogy e szervezet szabályozottan és mindig reformra készen tud a maga jövőjéről dönteni. Az Akadémia konszolidációját úgy fogom fel, mint egy szabályozott és egy önállóan, saját maga erejéből reformokra képes szervezetnek a kiépítését.* Ezért tettünk az elmúlt hat évben.

Önmeghatározás

Állandó újragondolás

* 2001. szeptember 1. „A kutatói életpálya. (Az Akadémikusok életrajzi lexikonának előszava)”.

** 2000. május 23. „A Struktúra Bizottság kiküldéséről”.

D)
KUTATÓKÉNT AZ ELNÖKI SZÉKBEN

Érdek, érzelem, ésszerűség Végül, tisztelt tagtársaim, engedjék meg, hogy néhány szót úgy is szóljak, mint leköszönő elnök. Az érzelem nem bevallott életmegnyilvánulás a mi 20. századi európai normáink szerint. Mi, akik a felvilágosodás tanain nőttünk fel, büszkék vagyunk arra, hogy az *ésszerűség*, sőt akik a kapitalizmus hívei, azok büszkék arra, hogy az *érdek* hódolói vagyunk. Érdek, célszerűség. De miért feledkezünk meg az *érzelemről*? Arról, hogy az ember bármit csináljon, fogjon szerszámot, tollat a kezébe, menjen hivatalba dolgozni, cselekedeteit mindig érzelmi megnyilvánulással kíséri. Szívesen dolgozik, vagy nem, szívesen megy be vagy haza, vagy nem. Szívesen tárgyal egyes emberekkel, nem szívesen tárgyal másokkal. Rendkívül fontosnak tartom, hogy az Akadémia tagjai és az Akadémia vezetésének tagjai szívesen csinálják azt, amit csinálnak. Én szívesen csináltam a kutatói életet és az elnökséget is. Örömmel csináltam, jókedvűen csináltam még akkor is, ha, mint mindenki, természetesen bosszankodtam is.

Csapatemberként Az érzelemnek van egy másik lecsapódása is. Az ember közösségi lény. Azóta van modern ember, amióta képes volt közösséget alkotni. Közösség nélkül elpusztul nemcsak a csecsemő, a kisgyermek, hanem a felnőtt is. Még a különc is a közösséghez viszonyítva fogalmazza meg életelveit. Közösség nélkül az egoizmusnak sincs értelme. Én világeletemben csapatember voltam. Így nőttem fel, az is maradtam. Az, hogy egyszer-egyszer, néhány évre csapatkapitánynak választanak, hogy hat évvel ezelőtt csapatkapitánynak választottak az Akadémián, természetesen örömmel töltött el. És örömmel tölt el, hogy most nyugodt lélekkel – nyugodt lélekkel, legalábbis most így érzem – mehetek vissza a csapat egyik tagjának. Ez, ismétlem, örömmel, elégedettséggel tölt el. Az a jó csapatkapitány, aki később képes akár hátvédként, akár csatárként, akár kapusként is a csapat egészét jól szolgálni.

Levéltárban, könyvtárban, tudomány-politikai vitákban Én az elnöki székben *kutatóként szolgáltam*. Talán közgyűlési előadásaimból, írásaimból is kiderült: a korábbi évtizedekben a középkorig visszamenően tudomány- és kultúrpolitikai, illetve kultúrtörténeti kutatásokkal foglalkoztam. Számomra vitatkozni a Konszolidációs Bizottság ülésén az általam javasolt y faktorról, arról tehát, hogy milyen diszciplína-együtthatóval kell beszorozni az adott kutatóhely alapellátási költségeit, ugyanúgy kutatómunkát jelentett, mint két-három évtizeddel ezelőtt ülni Párizsban, Londonban, Münchenben vagy éppen Moszkvában a könyvtárakban, levéltárakban vagy éppen a Max Planck Társaság levéltárában és tanulmányozni a századelő vitáiban az indokokat: miért szükséges egyetemtól független kutatószervezet létrehozása. Vagy miért

szükséges az egyetemtől független kutatószervezeteket a vállalkozásokkal közvetlen kapcsolatba hozni. Vagy miért volt Klebelsberg Kunó jó kultúrpolitikus, miért volt Révai Józsefnek néha pozitív, néha negatív szerepe a magyar tudomány kezelésében. Számomra a mai kutatásszervezettel foglalkozni ugyanúgy kutatási téma volt, mint a levéltári kutatások során a száz évvel korábbi kutatásszervezet, kultúrpolitika bármelyik részkérdése. És ugyanolyan szívesen végeztem ezt a *jelenkultúra*-kutatást, mint korábban a *múlt* kutatását.

*Tudomány-
politika:
kutatási téma*

Szerepet játszott elnökségemben természetesen a *kötelességtudat* is. Én úgy gondolom, kötelessége is minden akadémikusnak, ha őt megbízzák, hogy azt a megbízást szívvvel lássa el. *Mert hibát elkövetni szabad, de mulasztani nem.* A felismert problémákat a szőnyeg alá söpörni, mert ez a kényelmesebb megoldás, mert különben egyéni érdekeimmel szembe kerülhetnek – nos ezt én nem tartom egy vezető részéről megengedhetőnek. Ez mulasztás! Akkor inkább a hibázás lehetőségét választom.

Kötelességtudat

No és természetesen az ember sokszor csinál olyan dolgot, amelyet szívesen elhagyna. Magam is például jól bírom a reprezentációt, meg tudom tartani a beszédeket különböző nyelveken. Valójában – megmondom őszintén – mégis azt szerettem a legjobban, amikor természet-tudományos tagtársaim kéziratait kellett olvasnom, néha éjszakákon át. Tanultam tőlük, jegyzeteltem, újragondoltam a társadalomról kialakult téziseimet. Ilyenkor egy kissé újraéltem fiatalkoromat, amikor természetkutatónak, matematikusnak, biológusnak, zenésznek készültem, és csak véletlenül, 1956 hatására lettem történész. És úgy gondolom, hogy most, amikor visszamegyek a kutatói szobába, és előveszem Európa történetének már korábban megkezdett munkálatait, egy egészen más Európa-történetet, egy egészen más embertörténelmet fogok írni, mint amilyet írtam volna hat évvel ezelőtt.

*A természet-
tudományok
vonzásában*

Ezután kérdezhetik: ha valaki örömmel csinálta azt, amit csinált, és úgy gondolja, hogy még szellemileg gazdagodott is munka közben az elmúlt években, akkor mi baja lehet az embernek? Úgy gondolom, hogy erre a kérdésre fölösleges volna hangosan válaszolnom. Azt már szívesen elmondom: olyan szerencsém is van, hogy sikerült beszédeimet, cikkeimet, amelyeket elnöki éveim alatt írtam, összegyűjteni, kötetekbe szerkeszteni. Ennek első kötetét most a tagtársak a Pannonica Kiadó jóvoltából kézbe kaphatják. Én íróember vagyok. Számomra az írás nem egyszerűen közlés. Nem ismeretek közlése – számomra az írás önkontroll. Most is állítom azt, hogy nagyon sok hasznát láttam e szokásomnak. Fiatal koromtól követtem ezt a receptet. Az ember esténként leül a papír elé, ceruzával a kezében – 2B-s ceruzával írok vagy a keresztanyámtól kapott töltőtollal –, és megpróbálja pontos fogalmakkal leírni, elemezni azt, ami aznap történt vele. Vagy törekszik a napi vitákban az érvek között rendet

*Beszédek,
cikkek*

Elszámolás teremteni. *Számomra tehát az írás önellenőrzés. Fogalomtisztázás és ön-*
önmagamnak kontroll. Ezért is nagy öröömre szolgál, hogy az elnökségem hat éve alatt sikerült ezt az írói tevékenységet folytatnom. Ennek a kutatói, írói, elnöki aktivitásnak az egyik zárómondata az utolsó korrektúraoldalon: utódaimnak azt javaslom, soha ne felejtsek el, *elnökök jönnek*, elnökök mennek, de a célunk legyen az, hogy *az Akadémia maradjon*. Én hat évig igyekeztem, mint az Akadémia szerény, választott munkása, ennek érdekében tevékenykedni.

Köszönöm figyelmüket!

Kézirat